

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDABALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**FİLOLOJİK VERİLER VE TASVİR SANATI IŞIĞINDA HİTİTLER'DE SUÇ
VE ADALET**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEFA BAĞCIVAN

TEZ DANIŐMANI

DOÇ. DR. DENİZ SARI

BİLECİK,2025

10701696

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDABALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**FİLOLOJİK VERİLER VE TASVİR SANATI IŞIĞINDA HİTİTLER'DE SUÇ
VE ADALET**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEFA BAĞCIVAN

TEZ DANIŐMANI

DOÇ. DR. DENİZ SARI

BİLECİK,2025

10701696

BEYAN

“Filolojik Veriler ve Tasvir Sanatı Işığında Hititler’de Suç ve Adalet” adlı yüksek lisans tezi hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR	☐	DESTEK ALINMAMIŞTIR	☒
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:	/.....	

Sefa BAĞCIVAN

.....

Tarih

.....

İmza

.....

ÖN SÖZ

Suç ve adalet kavramları, tarih boyunca farklı biçimlerde tanımlanmış olsa da temelini insan, insan ilişkileri, toplumsal normlar ve değerleri oluşturmaktadır. Bir toplumu, bir dönemi anlamak için bakılabilecek en önemli unsurlardan biri suç, ceza ve adalet kavramlarıdır. Toplumsal yapının işleyişinden, toplumun değerlerine, güç ilişkilerini, değişim süreçlerini, dini inanışlarını vs. kavrayabilmemize olanak sağlamaktadır. Bu doğrultuda Arkeolojik veriler ışığında “Filolojik Veriler ve Tasvir Sanatı Işığında Hititler’de Suç ve Adalet” adlı tez çalışmamda birçok arkeolojik veri incelenmiş bunların tarihlendirilmesi yapılarak; suç, ceza ve adalet kavramları taranmıştır.

Yüksek Lisans eğitimimin başından itibaren değerli fikirleri ve yönlendirmeleriyle farklı bakış açısı kazanmamı sağlayan, sonsuz sabırla, her konudaki destekleriyle yanımda olan değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Deniz SARI’ ya en içten teşekkürleri bir borç bilirim.

Sefa BAĞCIVAN

2025

ÖZET

FİLOLOJİK VERİLER VE TASVİR SANATI IŞIĞINDA HİTİTLER'DE SUÇ VE ADALET

Zaman ve mekân açısından geniş bir alanı kapsayan ve birçok medeniyete ev sahipliği yapan Anadolu coğrafyası, hem avcı-toplayıcı yaşam tarzının sürdüğü hem de tarıma geçişin yaşandığı bir coğrafyaydı. Dolısıyla sosyal ve kültürel olarak gelişimin yaşandığı bu coğrafyada insanların bir biriyle uyum içinde yaşayabilmeleri için, ahlak ve din kuralları, örf ve adetler, hukuk normları gibi bazı ilkelere ve kurallara uymaları gerekir. Eski Anadolu metinlerinin ortaya çıkması suç ve adalet kavramlarının Roma ile başladığı inancının değişmesine neden olmuş ve insanoğlunun ondan daha çok önceki devirlerde toplum içi adaleti sağlamaya yönelik yazılı yasalara ve oldukça iyi işleyen yargı sistemine sahip olduğunu göstermektedir.

M.Ö. 2. Binyılda Anadolu'da suç ve adaletle ilgili arkeolojik veriler, Anadolu'da uzunca bir dönem hüküm sürmüş Hitit uygarlığına ait kazılarda elde edilen buluntularla gün yüzüne çıkmıştır. Bu veriler, eski toplumların adalet anlayışlarını, hukuki uygulamalarını ve suç kavramlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Özellikle medeniyete ait tabletlerde hukuk kurulları ve nasıl uygulandıkları toplum ve hikayeleri tarihsel toplulukların hukuk sistemlerini, sosyal normlarını ve inançlarını anlamamıza olanak tanımaktadır. Bu buluntular, antik toplumların adalet arayışlarını ve suç kavramlarına yönelik bakış açılarını derinlemesine inceleme fırsatı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suç, Adalet, M.Ö.2.Binyıl, Anadolu, Hititler

ABSTRACT

CRIME AND JUSTICE IN THE HITTITES IN THE LIGHT OF PHILOLOGICAL DATA AND THE ROCK ART

Covering a vast area in terms of time and space and hosting many civilizations, the Anatolian geography was a geography where both the hunter-gatherer lifestyle continued and the transition to agriculture took place. Therefore, in this geography where social and cultural development took place, in order for people to live in harmony with each other, they had to comply with certain principles and rules such as moral and religious rules, customs and traditions, and legal norms. The emergence of ancient Anatolian texts caused the belief that the concepts of crime and justice began with Rome to change, and shows that mankind had written laws and a well-functioning judicial system to ensure justice within society in earlier periods.

Archaeological data on crime and justice in Anatolia in the 2nd millennium BC have come to light with the findings obtained from excavations belonging to various civilizations. This data helps us understand the understanding of justice, legal practices and crime concepts of ancient societies. In particular, the law councils in the tablets belonging to civilizations and how they were applied, the society and stories allow us to understand the legal systems, social norms and beliefs of historical societies. These findings provide an opportunity to deeply examine the search for justice and perspectives of ancient societies on crime concepts.

Keywords: Crime, Justice, 2nd Millennium BC, Anatolia, Hittites

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFİ VE ZAMANSAL KAPSAM

1.1. Anadolu'nun Coğrafi ve İklimsel Özellikleri.....	3
1.2. M.Ö. 2.Binyılda Anadolu Kültürleri.....	5
1.2.1. Hititler.....	5

İKİNCİ BÖLÜM

SUÇ, CEZA VE ADALET KAVRAMLARI- İLK YASALAR

2.1. Suç ve Ceza Kavramı.....	10
2.2. İlk Yasalar(Sümer Yasaları).....	10
2.2.1. Urukagina Reformları.....	11
2.2.2. Ur-Nammu Yasaları.....	12
2.2.3. Sümer ve Sami Krallarının Yasaları (MÖ 2. Binyıl)	13
2.2.4. Ana Itısu Yasası.....	15
2.2.5. Lipit-İştur Yasası.....	16
2.2.6. Eşnunna Yasası.....	16
2.2.7. Hammurabi Yasası.....	17
2.2.8. Orta Assur Yasaları.....	22
2.2.9. Yeni Babil Yasaları.....	23

Ara Değerlendirme.....	23
------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİTİTLERDE SUÇ VE ADALET

3.1. Yazılı Belgeler Işığında Hititlerde Suç ve Adalet Kavramı.....	25
3.1.1. Hattuşili'nin Vasiyetnamesi.....	32
3.1.2. İleri Gelenlere Talimatlar(Saray Kroniği).....	34
3.1.3. Pimpira metni.....	35
3.1.4. Telepinu Fermanı.....	36
3.1.5. I.Şuppiluliuma'nın Azzi-Hayaşa Kralı Hukkana ile Antlaşması Metni.....	37
3.1.6. Farklı Belgelerden Örnek Metinler.....	38
3.2. Hitit Tasvir Sanatında Suç ve Adalet Kavramı.....	43
3.2.1. İmamkulu Kaya Kabartmasında Suç ve Adalet Kavramı.....	44
3.2.2. Franklin Kabartmasında Suç ve Adalet Kavramı.....	51
3.2.3. Yazılıkaya Kabartmasında Suç ve Adalet Kavramı.....	55
SONUÇ	61
KAYNAKÇA	64
EKLER	70

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz :Bakınız.

Çev : Çeviri.

M.Ö : Milattan Önce.

s : Sayfa.

Yy : Yüzyıl

Ed :Editör

TTK :Türk Tarih Kurumu

CTH : Catalog of Hittite Texts(Hitit Metinleri Kataloğu)

Km : Kilometre

Belleten : Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi

AÜDTCF : Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

M.S. : Milattan Sonra

GİRİŞ

M.Ö. 2. Binyılda Anadolu'da suç ve adaletle ilgili arkeolojik veriler, Anadolu' da uzunca bir dönem hüküm sürmüş Hitit uygarlığına ait kazılarda elde edilen buluntularla gün yüzüne çıkmıştır. Bu veriler, eski toplumların adalet anlayışlarını, hukuki uygulamalarını ve suç kavramlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Hitit Devletinin kısa zamanda büyüyüp gelişmesi ise bu coğrafyada var olan sosyal, kültürel ve dini yapıya bağlı kalmalarına bağlamak yanlış olmayacaktır.¹

Mezopotamya ve Anadolu toplumlarının oluşturduğu çivi yazılı hukuk metinlerinde, farklı suç tiplerinin tanımlandığı ve bu suçlara uygun yaptırımların belirlendiği bir ceza hukuku düzeninin mevcut olduğu görülmektedir. Bu ceza hukukları zaman ve mekanlara göre değişiklik gösterebilir, bu düzenlemeler incelendiğinde, suç ve adaletin bilimsel bir sistem içerisinde oluşturulmuş ve derlenmiş bir kanun niteliğinde olmayıp özel hukuktan ceza hukukuna kadar dağınık hükümlerden oluştuğu görülmektedir.

Anadolu'ya ilk yazı MÖ 20. ve 18. yüzyıllar arasında Anadolu'da ticari faaliyetlerde bulunan ve Anadolu'da ticaret kolonileri kuran Asurlu tüccarlar tarafından getirilmiştir. Bu dönemde yazının kullanımıyla birlikte, ticari sözleşmeler ve hukukî düzenlemeler gelişmiş, bu da ilerleyen dönemlerde Hitit yasalarının şekillenmesine dolaylı olarak katkı sağlamıştır. Ancak, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi belgeleri çalışmaya dahil edilmemiştir. Bunun temel nedeni, bu dönemde Anadolu'da mevcut olan yazılı belgelerin ağırlıklı olarak ticari içerikli olmasıdır. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait çivi yazılı metinler, tüccarlar arasındaki ekonomik ilişkiler, ticari anlaşmalar, borç-alacak düzenlemeleri ve sözleşmeler gibi konulara odaklanmaktadır. Bu belgelerde suç ve adalet kavramlarına dair bilgiler sınırlıdır ve genellikle özel hukuk çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu nedenle, çalışmada doğrudan suç ve adalet anlayışını yansıtan Hitit belgeleri ve sanatsal tasvirler ön planda tutulmuştur.

Hitit dini ve ritüel metinler incelendiğinde, Hititlerin ruhların ve kutsal güçlerin dünyadaki her yerde var olduğuna inandıkları görülmektedir. Tanrı ve tanrıçalar yalnızca kaya kabartmalarında, heykellerde ve mühürlerde tasvir edilmekle kalmamış, aynı zamanda ruhani varlıklar olarak her alanda mevcuttular. Nitekim Hitit inancına göre tanrılar, yerin üstündeki ve yerin altındaki krallıklarında ikamet ederlerdi. Devlet işleyişinin veya yargılama kararının netleştirildiği yerlerde, mecliste Güneş Tanrısı'nın başkanlık ettiği düşünülmektedir. Burada

¹ Yusuf Kılıç, Hanım Hande Duymuş, *Hititlerde Kadın ve Siyaset*, Ankara; AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 2007, s. 1-15.

özellikle vurgulamak gerekir ki Güneş Tanrısı adaletin temsilcisi olarak kabul edilirdi. Ayrıca Hititler, yeryüzündeki her kaya, dağ, ağaç, kaynak, ırmak, göl ve vadinin kendine özgü bir tanrısı veya tanrıçası olduğuna inanıyordu.² Hititlerde tanrıların varlığıyla birlikte nehirler, dağlar, pınar hatta mevsimler de tanrılar kadar önemliydi.³

Bu çalışmada, Hititlerin bu hassasiyetinin temelini oluşturan Mezopotamya kültürlerine, çivi yazılı metinlerin ilk örneklerine; suç, ceza ve adalet kavramlarının tarihçesine ve bu kavramların M.Ö.2.Binyılda Anadolu'daki Hitit tasvir sanatına yansımaları örneklerle ele alınmıştır.

² Fatma Sevinç, *Hititlerde Ölümlere ve Yeraltı Tanrılarına Sunulan kurbanlar* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Eskiçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara .2007, ss.8-9.

³ Savaş Özkan Savaş, *Hititlerde Fırtına Tanrısı ile Boğa Kültü Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar*, Archivum Anatolicum,2002 C.5, S.5, s.97.

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFI VE ZAMANSAL KAPSAM

1.1. Anadolu'nun Coğrafi ve İklimsel Özellikleri

Stratejik bir geçiş noktası olan Anadolu, tarihin birçok döneminde ticaret yollarının kesişim noktası olmuştur. Antik kaynaklarda yer alan “Küçük Asya” olarak tanımlanan bölge; Trakya Bölgesi dışında kalan, kabaca Anadolu’yu kapsayan bölgeyi ifade etmektedir.⁴

Anadolu, coğrafi konumu itibarıyla uygarlık tarihinin temel üç kıtası olan Afrika, Avrupa ve Asya arasında doğal bir köprü işlevi görmektedir. Doğu-batı yönünde uzanan geniş bir yarımada olan Anadolu, milyonlarca yıldır kuzeye doğru hareket eden Afrika levhasının etkisi altındadır; kuzey sınırı Anadolu kütesinin altına kaymıştır. Bu itme sonucu bölgede kıvrılmalar ve birçok fay hattı oluşmuştur. Anadolu’nun Ege kıyıları, dağ sıraları ve iç kesimlere kadar ilerleyen koylarla sonlanan nehir yataklarının şekillendirdiği girintili çıkıntılı bir yapıya sahiptir. Sıradağlar Karadeniz’in iç kesimiyle kıyı kesimini ayırmaktadır. Güney bölgesinde ise, Akdeniz kıyısı boyunca Toros Dağları’nın engebeli görüntüsü yer almaktadır. Anadolu’nun kuzey ve güney dağ sıraları arasında kalan bölgesi, deniz seviyesinden 1000 metreyi aşan geniş bir plato özelliği taşır. Bu plato, kurak bir iklime sahiptir ve yüksek rakımı nedeniyle yaz geceleri serindir. Kış mevsiminde ise gündüzleri soğuk, geceleri dondurucu bir hal alır. Orta Anadolu Platosu dümdüz bir alan değildir; büyük kısmı tepelik veya dağlık yapıya sahiptir. Batı tarafı ise Ege Denizi’ne ulaşan akarsu vadileri ile bölünmüş olup bu kesimde plato kademeli olarak alçalır. Toros Dağları, Akdeniz’in kuzeydoğusunda bir yay çizer ve doğuya doğru uzanarak Anadolu’yu Kuzey Mezopotamya Ovası’nın engebeli bölgesinden ayırır. Denize paralel uzanan yüksek dağlar ve bu dağların arasındaki nehirler, ovalar oldukça elverişli bir ortam hazırlamıştır⁵. Özel(göreceli) konumu itibarıyla geçiş güzergahlarının da yer alması günümüzde olduğu gibi tarih öncesi dönemlerde de önemli bir konumu ifade etmektedir. Doğal yollar Orta Anadolu kültürüyle Ege bölgesi kültürünün etkileşiminde de önemli niteliktedir. Bu konum medeniyetlerin alışverişine olanak sağlamaktadır.⁶

Asya’dan Avrupa’ya uzanan bu geniş yarımada, boyutlarına kıyasla mutlak(matematik) konumu sayesinde dört mevsimin yaşandığı, farklı iklim tipleri ve zengin

⁴ Chasles Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çev.) Ali Suat, Ankara, 2002, s.32-33.

⁵ Jack Yakar, *Anadolu’nun Etnoarkeolojisi*, İstanbul, 2007, s.11.

⁶ İbrahim Atalay, *Türkiye Coğrafyası*, İzmir, s.69.

bitki örtüsü çeşitliliğine sahiptir. Bu özelliklerinden dolayı, Anadolu Yarımadası tarih boyunca geçim, ticaret ve sosyal hareketlilik gibi farklı yaşam biçimleri ile çeşitli kültürlerin kesişim noktası olmuştur. Anadolu'nun sunduğu bu çeşitlilik, zengin bir kültürel mirasa yol açmış ve arkeolojik araştırmaların yüzyıllar boyunca ilgi odağı haline gelmesine neden olmuştur. Böylece Anadolu, dünya tarihi içerisinde ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. Sonuç olarak, Anadolu, tarihöncesi dönemde insanlığın temel unsurlarından olan en eski tarım yerleşimleri, planlı kentler, dinsel yapılar ve maden işçiliği örneklerinin kökenine ev sahipliği yapmıştır. Kültürel miras kaynağı olan Anadolu bu kaynaklığına kısa sürede ulaşmamıştır. Anadolu'nun çok farklı medeniyetlere ev sahipliği yapması gelişiminin en önemli etkenlerinden biridir. Arkeolojiyi bilmek ve sevmek aslında tarihin derinliklerini anlamak hem bilimsel anlamda hem kültürel, toplumsal anlamda önemlidir. İnsanın zihinsel, fiziksel gelişimini tamamlayarak kültürel oluşumun temellerini kurduğu Paleolitik Çağ'ın ardından kabaca 12.000 yıl önce bugüne çok yakın son önemli iklim değişiklikleri ile başlayan "Holosen" denilen çağa girilmiştir. Neolitik döneme denk gelen bu süreçte insanoğlunun uygarlaşma sürecinde en temel adımlar Bereketli Hilal üzerinde yer alan bölgelerde atılmıştır. Bunlar arasında, yerleşik yaşam, tarım, hayvanların evcilleştirilmesi, steller, heykeller ve anıtsal tapınaklar içeren kült merkezleri sayılabilir. Bir sonraki Kalkolitik Dönem ise hayvancılık, madencilik ve yerleşik hayatın geliştiği, sosyal yapının karmaşıklaştığı ve ilk kentleşme hareketlerinin ortaya çıktığı bir geçiş dönemidir.

M.Ö. 3000 - M.Ö. 1200 yılları arasına tarihlenen Tunç Çağları ise, Anadolu'da bakır ve kalayın birleştirilmesiyle tunç alaşımının üretilip yaygın olarak kullanıldığı, güçlü şehir devletlerinin ve büyük uygarlıkların ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu çağda yazı kullanılmaya başlanmış, ticaret ağları genişlemiş ve sosyal, ekonomik ve siyasi yapılar daha karmaşık hale gelmiştir. Tunç Çağı, suç ve adalet anlayışının topluma etkileri ve arkeolojik bulgulara yansımaları açısından oldukça önemli bir dönemdir. Anadolu, bu dönemde Hititler gibi önemli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Tunç Çağı, tarihsel ve arkeolojik açıdan zengin bir dönemdir.

1.2. M.Ö. 2.Binyılda Anadolu Kültürleri

1.2.1. Hititler

Resim 1.1.: Hitit Haritası

Kaynak: (Erişim:11.10.2024,12:15, <https://corum.ktb.gov.tr/TR-58680/hitit-tarihi--mo-1650---1200-.html>)

Çivi yazılı metinler neticesinde Anadolu coğrafyasının orta bölümünde yeni ve güçlü bir devletin varlığı bilinmektedir. (**Resim 1.1**). Yapılan kazılar neticesinde elde edilen çivi yazılı belgelerin günümüz dillerine çevrilmesi(çev.), burada M.Ö. 1750 yıllarından itibaren Hitit Devleti'nin kurulmaya başlandığı ve başkenti Boğazköy/Hattuşa olduğu anlaşılmaktadır.⁷ Arkeolojik veriler ışığında burada var olan, siyasi bir bütünlüğü olmayan, kavimleri bir araya getirerek bir nevi otoriteyi sağlayan ilk krallın I. Hattuşili olduğu düşünülmektedir. Günümüzde Çorum ili Sungurlu ilçesinde Boğazkale yakınlarında Hititlere ait olduğu anlaşılan saray mimarisi bulunmuştur. Anadolu'ya Hititlerin ne şekilde geldikleri hakkında kesin somut veriler yoktur. Anadolu'ya yerleşimleri hakkında farklı görüşler olmakla birlikte bunlardan bir görüşe göre M.Ö. 2000 yıllarında Hint Avrupalı kavimler ve de doğudan Kafkasya üzerinden gelmiş olabilecekleri fikri hakimdir, Yazılı belgeler ile günümüze ulaşan ilk Hint Avrupalı topluluk olduğunu söyleyebiliriz.⁸ Farklı görüşler

⁷ Yusuf Kılıç, Hanım Hande Duymuş, *Hititlerde Kadın ve Siyaset*, Ankara; AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 2007, s. 1-15.

⁸ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara: TÜBCTAK Yayınları, 2002, s.1.

içerisinde aslında Anadolu'nun en eski kavimlerini Hititlerin oluşturduğunu veya Karadeniz üzerinden Anadolu'ya geldikleri burada siyasi ve askeri başarılar sağladıkları düşüncesi hakimdir.⁹ Hitit kelimesi, hat(t)- köküne dayanır ve Hititlerin başkenti Hattusa ile ülkeleri Hatti'nin adlarında da görülür. Hititlerden önce Anadolu'da yaşayan Hattiler, uzun süre yerli halk olarak kabul edilmiştir. Hitit ve Hititler terimleri ise Tevrat'taki (Eski Ahit) Het Oğulları (İbranice Hittim, Arapça Ben-i Het) ifadesine dayanır. Ancak, bu Het Oğulları, Hitit İmparatorluğu'ndan sonra Kuzey Suriye'de kurulan Geç Hitit Devletleri ile ilişkilidir.

Tevrat'tan aktarılan adlandırma zamanla Almanca Hethiter, İngilizce Hittites, İtalyanca Ittiti ve Fransızca Hittites biçimlerinde modern dillere geçmiştir. Boğazköy arşivleri bulunmadan önce Hititlerin kendilerini "Hitit" olarak adlandırdığı düşünülse de yazılı belgeler, onların kendilerini "Neşalı", dillerini ise "Neşaca" olarak tanımladığını göstermektedir. Bu ifadeler, Kayseri yakınlarındaki Kaneş/Neşa kentine atıfta bulunur.

Hitit dilinin çözülmeye başlandığı dönemde Hitit ve Neşa terimleri bir arada kullanılmış, ancak yerleşmiş olan Hitit ismi tamamen terk edilmemiş ve zamanla genel kabul görmüştür. Hitit terimi, filolojik olarak Hititçe konuşan toplumu ifade ederken, tarihsel bağlamda farklı etnik grupları içeren Hitit Devleti'ni de kapsayan daha geniş bir anlama sahiptir.¹⁰

Hititler, "Bin Tanrılı Halk" olarak da anılmaktadırlar. Bunun sebebi birçok askeri başarıya imza atmaları dolayısıyla çok çeşitli medeniyet haline gelmeleri hanelerine kattıkları kültürlerin tanrılarını da kendi tanrıları gibi benimseyerek çok tanrılı bir inanişe sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Hititlerin kültürel özellikle dini değerleri, bu değerleri tasvir sanatına yansıtmış olmaları suç, ceza ve adaletle ilişkilendirilip tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır.¹¹

Hitit ekonomisi genel olarak tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Başkent Hattuşa (Boğazköy)'de yapılan kazı çalışmaları neticesinde depolar bulunmuştur. Bu depoların sadece bir tanesinin 6000 ton kapasiteye sahip tahıl deposu olduğu anlaşılmaktadır Hititlerin bu tarz tahıl depoları inşa ederek gerek üretim gerekse tüketimde tahılın oldukça önemli olduğunu

⁹ Muhibbe Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Yayınları 1992, s.11.

¹⁰ Metin Alparslan, *Hititoloji'ye Giriş*, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları 2009, s.11-12.

¹¹ İsmail Coşkun, *Hitit Sanatında Lituus Tasvirleri*, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

ispatlar niteliktedir.¹² Tahılın yanında bu topraklarda yetişen, yetişiminden haberdar olunana birçok meyve, sebze üretimi de vardır. Tahıl üretiminin yanında Hitit'ler de meyve üretiminin varlığı da yazılı kaynaklardan bilinmektedir. Suç oluşturacak koşullu cümleler arasında “eğer bir bağ” şeklinde başlayan ve üretimi engelleyecek şeylerden kaçınılmasının tembihlenmesi aslında tarım ve ziraata verilen önemi vurgular niteliktedir.¹³

Yapılan arkeolojik kazılar ve çivi yazılı metinlerden de anlaşılacağı üzere Hitit halkı için tarım önemli bir yer tutmaktadır.¹⁴ Tarım için kullanılan malzemelerin ortaya çıkarılması toprağın sahiplenilmesi ve boş bırakılmamasının istenilmesi ayrıca cezaya tabi olunan hükümlerden de anlaşılmaktadır. Devletin nihayi görevleri arasında vatandaşlarının besin kaynağına ulaşmasını, üretmesini üretimin devlet eliyle teşvik edilmesi olarak düşündüğümüzde; Hitit kralları, yönetimi, buna büyük ölçüde dikkat etmişlerdir. Hitit kralları üretimin ve bu üretime ulaşılabilirliğin farkında oldukları nüfusu kalabalık olan Hattuşa kentinde yiyecek miktarından anlaşılmaktadır.¹⁵

Hititlerin siyasi tarihi sınıflandırılması şu şekildedir:

A-) Eski Hitit Krallık Çağı (M.Ö. 1750-1460)

B-) Büyük Hitit İmparatorluk Çağı (M.Ö. 1460-1190)

C-) Geç Hitit Devletleri Çağı (M.Ö. 1190-715)

A-) Eski Hitit Krallık Çağı (M.Ö. 1750-1460)

Telepinu fermanında: “*Kral Labarna tahta geçtiği zaman başlamaktadır*”¹⁶ ifadesi büyük bir imparatorluğa gidecek olan Hitit Devleti'nin Anadolu'da siyasi birliği sağladığı ve yönetimin tek çatı altında birleştirdiğini ifade etmektedir. Artık Hitit Devleti imparatorluk olma yolunda ilerlemektedir.¹⁷

¹² İsmail Koç *Hititler*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2006.

¹³ Fiorella Imperati, *Hitit Yasaları*, (Çev: Erendiz. Özbayoğlu), 1992, s. 3.

¹⁴ Esra Öz, *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s.286.

¹⁵ Tolunay Sandıkçioğlu, *Hititler Döneminde Beslenme ve Yeme İçme Alışkanlıkları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.43.

¹⁶ Muhibbe Darga, **age**,s.7.

¹⁷ Ekrem Memiş,, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*. İstanbul: Ekin Yayınları, 2015, s.97-98.

Hitit Devleti'nde, I.Mursili'nin öldürülmesinden sonra, yönetimde bir takım karışıklar olduğu anlaşılmaktadır. Bu karışıklıkları Kral Telepinu'nun kaleme aldirdığı fermanan anlamaktayız.¹⁸ Fermana, "panku" adı verilen bir nevi danışma meclisinden bahsedilmektedir. Bu danışma meclisinin amacının daha önce karışıklığa neden olan taht kavgalarını önlemek ve suçlunun tespit edilmesi, yalnızca suçlunun cezalandırılmasına yönelik oluşturulduğunu düşünmekteyim. Büyük bir imparatorluk kurulmasının ancak adil ve liyakatle sağlanabileceği çıkarımı yapılmaktadır.

B-) Hitit İmparatorluk Çağı (M.Ö. 1460-1190)

Hitit Krallığı zor bir dönemden geçerken tahta çıkan Kral Şuppiluliuma, askeri seferlerle ve yönetimdeki kargaşaya son vererek düzeni sağlamaya çalışmıştır. Kralın kazandığı askeri zaferler sayesinde Hitit Devleti güçlenmiş ve "Büyük Hitit İmparatorluğu" adını almıştır. Asur tehlikesinin farkında olan Şuppiluliuma, Kuzey Suriye'deki Mitanni Krallığı'ya yakın ilişkiler kurmuştur. Halkı için önemli mücadeleler veren Şuppiluliuma'dan sonra Muwattalli,tahta geçmiş ve Hitit tarihinin önemli bir dönemine damgasını vurmuştur. Kral Muwattalli, Hitit Devleti'ni güçlü bir krallık olan Mısır'a karşı koyabilecek şekilde geliştirmiştir. Kuzey Suriye'de gerçekleştirilen Kadeş Meydan Muharebesi, Hitit'ler ile Yeni Mısır Krallığı arasındaki ekonomik çıkarlar, ticaret yollarına hakim olunmak istenilmesi gibi güç çatışmaları büyük bir savaşın gerçekleşmesine neden olmuştur. Kadeş Meydan Muharebesi, III. Hattuşili zamanında Mısır ile yapılan barış anlaşmasıyla sona ermiştir. **(Resim 1.2).** Barış anlaşmasının içeriğinde askeri, ticari ve esirlerle ilgili maddeler yer almaktadır.¹⁹ Günümüzdeki Abydo, Luksor, Abu Simbel duvarlarında ve Ramessueum *pylon*larının üzerindeki kabartmalarda savaşın betimlemelerine yer verilmiştir. Tasvirler metinlerle birlikte oluşturularak gerçekleştirilen bu büyük savaş daha anlaşılır kılmaktadır. II.Ramses'in kendi savaş arabasını yönettiği, Hitit Kralı Muwattalli liderliğindeki, Hitit askerlerine ok atışı yaptığı gösterilen hareketli tasvirler yer almaktadır.²⁰

¹⁸ Mehmet Nahit Çiçek, *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.6.

¹⁹ Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İstanbul, 1995, s.58.

²⁰ **A.g.t.**,2009,ss.18.

Resim 1.2.: İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenen, Kadeş Antlaşması eşit hükümler içeren tarihin ilk barış anlaşması (Kadeş Anlaşması, MÖ 1274 civarında, Mısır Firavunu II. Ramses ile Hitit Kralı III. Hattuşili arasında Akadça ile yazılmış olarak bilinen tablet)

Kaynak: (Erişim:11.10.2024,12:15, <https://arkeofili.com/istanbul-arkeoloji-muzelerinde-sergilenen-22-tabletin-tercumesi/> Kadeş Antlaşması)

C-) Geç Hitit Devletleri Çağı (M.Ö. 1190-715)

Ege göçleriyle yıkılan Büyük Hitit İmparatorluğu Güney Anadolu'da, Toros dağlarının güneyinde Suriye'nin kuzeyinde kurdukları beyliklerle varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. M.Ö. 1200 yılında başkent Hattuşa'nın zarar görmesinden sonra Anadolu'da Hitit kültürü varlığını yitirmiştir. Bunun sebebinin de kültürel faaliyetlerin kurulan küçük beylikler neticesinde sadece sarayda kral ve yakın çevresi tarafından yürütülmüş olmasıdır.

Hititlerin nüfusunun kalabalık ve en önemli şehirlerinden olan Hattuşaş, Şamuha, Kaniş şehir devletlerinin yıkılmasının ardından Karatepe, Maraş, Sakçagözü ve Malatya gibi şehirler yıkılan şehirlerin yerini almıştır. Hititlerin dini inanışları Güneş Tanrısının adaleti hakim kıldığı düşüncesi, kralların tanrıyla halk arasındaki elçi görevi bu şehir devletlerinde de yaşatılmıştır. Ancak Babil-Asur gücünün yeniden yükselişi, bu prensliklerin sonunu getirmiş ve birer birer Asur eyaletine dönüşmelerine neden olmuştur. M.Ö 700 yılına gelindiğinde ise Hitit krallıkları, güçlü Asur saldırıları sonucunda tamamen yok olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

SUÇ, CEZA VE ADALET KAVRAMLARI - İLK YASALAR

2.1. Suç ve Ceza Kavramı

Mezopotamya ve Anadolu kavimlerinde toplumlarının ortaya koymuş oldukları çivi yazılı hukuk metinlerinde çeşitli suçlardan bahsedilmektedir. Bu suçların karşılığında verilebilecek cezalar yer almaktadır. Bu cezalara bakıldığında, suç, ceza ve adaletin bilimsel bir sistem içerisinde oluşturulmadığı, düzenli ve sistematik şekilde olmayıp birbirinden farklı alanlarda hükümler içeren maddelerden oluşturulduğu anlaşılmaktadır.²¹

Suç, genellikle toplumun değerlerine, ahlaki kurallarına ve bireysel sınırlara aykırı olan davranışlar olarak tanımlanabilir. Günümüz için yapılan bu tanımlama M.Ö. 2.Binyılda Anadolu'da da geçerliydi. Şunu diyebiliriz ki insanlığın varlığından itibaren suç da vardır. Suç fiilinin işlenmesi, ispatı, yargılanma ve sonucunda ceza süreçleri ise farklılıklar göstermektedir.

Ceza kavramı ise suç işleyen kişiye devlet tarafından uygulanan, belirli bir eylemin ya da fiilin olumsuz sonuçlarıdır. Ceza, hem bir yaptırım olarak hem de toplumu korumak için kullanılır. Suçlunun cezalandırılması, aynı zamanda toplumsal düzenin korunması ve bireylerin haklarının ihlali durumunun engellenmesi için gereklidir. M.Ö. 2.Binyılda Anadolu'da cezalandırma sistemi daha çok otoriteyi koruma, krala karşı çıkılmasının engellenmesi, kanunların çiğnenmesinin önüne geçilmesi aslında tanrının buyruğuna karşı çıkmak olarak değerlendirilebilir. Çünkü kanunlar tanrıların fermanı niteliğindeydi. Çivi yazılı metinlerde "tanrıların arzusu" şeklinde ifade edilen isteklerin, aslında bu liderler tarafından oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Krallar, tanrıların iradesi ve düşüncesiyle ilişkilendirilen bu güç ifadelerini, semboller ve unvanlar aracılığıyla kullanarak askeri güçlerini de sağlamlaştırmışlardır.

2.2. İlk Yasalar (Sümer Yasaları)

İlk kanun metinleri M.Ö. 3. binyılda Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi Mezopotamya bölgesinin çok kültürlü bir yapıya sahip olmasıdır. Özellikle karmaşık toplumsal yapı ve yönetim sistemlerinin ortaya çıkması nedeniyle belki de daha önce uygulanan normlar yazılı kanunlara dönüştürülmüştür. Artık sözlü olarak ifade edilen

²¹ Abdurrahman Savaş, *Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2011, s.244.

normların yetersiz kalması şeklinde yorumlanabilir. Yazının icadı ve de ticaret ağlarının gelişmesi de başlıca etkenlerdendir.²² Oluşturulan bu kanun metninin sosyal hayattan bağımsız olması düşünülemez. Öyle ki oluşturan ilk kanun metinleri içerisinde ziraatla ilgili metinler fazlasıyla yer almaktadır. Bu kanun metinleri yalnızca toplumların adalet, suç kavramlarını değil ekonomileri hakkında da bizlere önemli veriler sunmaktadır.²³

2.2.1. Urukagina Reformları

Lagaş Kralı Urukagina tarafından yazdırılan bu metin talimatlardan ve reform içeriklerinden oluşmaktadır. İçerdiği maddelerden dolayı bazı araştırmacılar reform olarak da değerlendirmektedirler.²⁴ Metin kanun olarak üç kısımdan oluşmaktadır: Din adamlarının yöneticilerle iş birliği yapıp halkı nasıl sömürdüklerini, eski iktidar tarafından halkın nasıl sömürüldüğünü ve buna istinaden kendi almış olduğu önlemleri anlatır. Bunlar içerisinde şehir tanrısının gözetilmesi gerektiğine, vergi düzenlemesine, şehir beylerinin yetkilerine sınırlama getirilmesine dair bilgiler ortaya koymaktadır.²⁵ Epilog kısmında, Urukagina'nın yaptığı yeniliklerden, toplumda refahı sağlayıp, tanrının sözünü yerine getirdiğinden bahsedilmektedir. Önceki dönemlere değinerek yolsuzluk ve liyakatsizlikle mücadele anlatılmaktadır. Aile hukukuna da değinen bu reformlarda nafakayla ilgili düzenlemeler de yer almaktadır.²⁶

Eski Mezopotamya kavimlerindeki yöneticiler gibi Kral Urukagina da ülkedeki adaleti temsil etmenin tanrı tarafından kendisine bahşedildiğini vurgulamaktadır.²⁷ Fransız arkeologların Lagaş'ta 1878 yılında bölgede yaptığı kazılar sırasında Urukagina'ya ait olan bazı yasa tabletleri ele geçirilmiştir. Yazıt bilimci Francois Thureau-Dangin tarafından çözümlenmesi yapılmış, Sümerolog Arno Poebel tarafından literatüre kazandırılmıştır²⁸. Bu yasalar, eşit düzenlemeler getirerek toplumsal düzenlemeler oluşturmak istemesi açısından oldukça önem arz etmektedir. “*Urukagina, ödemedikleri borçtan dolayı hapis olan Lagaş'lıları borçlu*

²² Emin Bilgiç, *Çivi Yazılı Kaynaklarda Geçen Başlıca Borç ve Ödünç Tabirleri*. AÜDTCF, 1963, s.106.

²³ Emin Bilgiç, *Çivi Yazılı Hukuki - İktisadi Kaynaklar, Mahiyet ve Muhtevaları*”, Belleten, 1947, 44(11) ,s.572.

²⁴ Firuzan Kinal, *Hititlerde Ceza Hukuku*, Ankara: A.Ü.D.T.C.F. Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi, 1983, s.134.

²⁵ Emin Bilgiç, **a.g.e.**, 1947, s. 573.

²⁶ Emin Bilgiç, **a.g.e.**, 1947, s. 108.

²⁷Ercüment Yıldırım, “*İnsanlığın Yönetim Bilincinde Mezopotamya'daki Adalet Anlayışının Yeri, Mezopotamya'nın Eski Çağlardaki İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı* (Ed. L.Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen), İstanbul: Değişim Yayınları, 2019, s.141-159.

²⁸ Mebrure Tosun, *Sümer, Babil ve Asurlularda Hukuk Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler*, Belleten, C.: XXXVII, 1973, S.148, s.563.

oldukları arpadan, hırsızlıktan, öldürmeden dolayı hapis alan Lagaşlıları menmun etti ve yıkadı(affetti), özgürlüklerine koydu, verdi.” Yetim ve dulu, kuvvetli adamlar ezmesin diye, “Ningirsu ile Urukagina bir sözleşme yaptılar.”²⁹ Bu düzenlemelerle güçsüzü koruyarak adil bir düzen oluşturmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

2.2.2. Ur-Nammu Yasaları

Eski Mezopotamya’da bulunmuş kanun metnlerinin kral Ur-Nammu tarafından yazdırıldığı anlaşılmaktadır.³⁰ Kendisinin tanrılar tarafından kral olarak görevlendirildiğini anlattığı teolojik kısım, sağladığı egemenliğin halkı üzerindeki tesirini anlattığı tarihsel bölüm ve de eski yönetimin karışmış olduğu usulsüzlükler, ahlaksızlıklarını anlattığı sonucundaysa hazırlanmış olduğu reformlarla bunlara son verdiği tartı ve ölçülerde yeni, adil ve geçerli düzenlemeler yaptığından bahsettiği bölüm yer almaktadır.³¹

1889-1890 yılında gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sırasında Kral Ur-Nammu tarafından oluşturulduğu anlaşılan tabletler bulunmuştur. Söz konusu tabletler İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde arşivlermişlerdir.³² Çevirilerinin 1952 yılında yapıldığı bilinmektedir. Ur kentindeki halkın daha özgür, adil demokratik şartlar içerisinde olmaları açısından oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Sümerolog Samuel Noah Kramer tarafından kanun tabletleri söz konusu müzenin arşivinde keşfedilerek yorumlanmıştır.³³ Yasa metninden anlaşılacağı üzere, asılsız suçlamalar, köleler ve yaralama konularına öncelik verilmiştir.³⁴ Giriş bölümünde “...Dünya yaratıldıktan sonra Tanrı An ve Tanrı Enlil, Ur krallığını Ay tanrısı Nanna’ya verdi. Bir gün Ur-Nammu, Ur’da tanrı temsilcisi olarak seçildi. O, sınır komşusu Lagaş ile savaş yaptı ve onun valisi Namani’yi tanrı Nanna’nın gücüyle öldürdü. Ur’un sınırını eski haline getirdi. Uzunluk ve ağırlık ölçülerini namuslu ve değişmez yaptı. Öküzü, yetimi, zengine ezdirmedi. Dulu güçlünün eline bırakmadı....”³⁵ Tanrı, kral Ur-Nammu’ yu kendi temsilcisi olarak seçtiğinden, sınır komşusuyla yapılan savaşı tanrının desteğiyle kazandığından, ahlaki değerleri vurgulayarak güçsüzün yanında bulunduğu anlaşılmaktadır. Ur-Nammu’nun yapmış olduğu bu önemli sosyal devlet ilkeleri kendinden sonra gelecek krallara öncü olacak niteliktedir.

²⁹ Emin Bilgiç, *Eski Mezopotamya’da Kavimlerin Kanun Ananesi ve Anlayışı*”, Ankara Üniversitesi Dil - Tarih Coğrafya Dergisi, 1963,3(21), s.108.

³⁰ Mebrure Tosun, **a.g.e**, 1973, ss.566.

³¹ Emin Bilgiç, **a.g.m.**, 1963, ss.108-109.

³² Gökberk Yiğit, *Urukagina, Ur-Nammu, Hammurabi Kanunları ve Çelişkileri*, 2013, s.3.

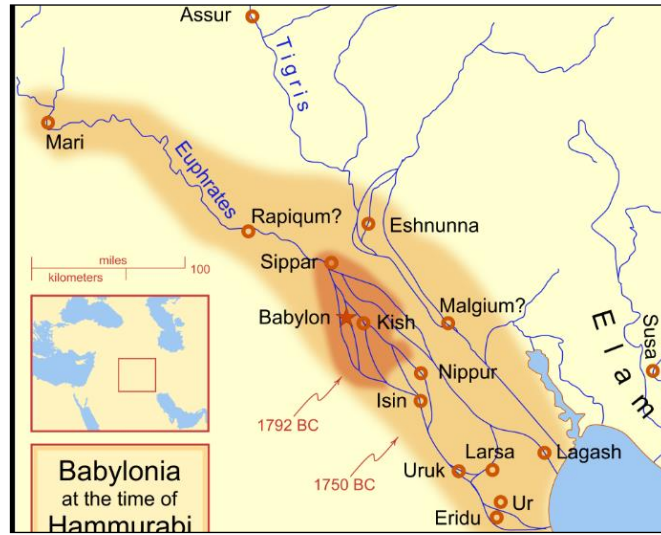
³³ **A.g.m**, s.3-4.

³⁴ Yusuf Kılıç-Hanım Hande Duymuş, **a.g. e**, 2007 s.32.

³⁵ Gökberk Yiğit, **a.g.m**, s.3-4.

2.2.3. Sümer ve Sami Krallarının Yasaları (MÖ 2. Binyıl)

M.Ö 3. Binyılda Sümer Ülkesi ve sonraki M.Ö 2. Binyılda Babil Ülkesi olarak anılan bölge olan Güney Mezopotamya'ya M.Ö 6. Binyılda ilk topluluklarının yerleşmesi ile bu verimli topraklarda 'Obeid' olarak anılan yeni bir kültür ortaya çıkar. Susuz tarımın mümkün olmadığı kadar kurak bir bölge olan Güney Mezopotamya'ya yerleşen bu toplumlar, kereste, taş ve maden gibi kaynakların bulunmadığı bu coğrafyada uygarlığa önemli katkılar sağlayacak gelişmelerin öncüsü olmuştur. Organize bir şekilde inşa ettikleri sulama kanalları, bölgeyi tarıma elverişli hale getirmiş ve uluslararası ticaret yoluyla günlük yaşamlarında ihtiyaç duydukları hammaddeleri temin etmelerini sağlamıştır. Günümüz hukuk sistemi, toplumların bir arada yaşamlarını kolaylaştıracak, kişilerin hak ve hürriyetlerini güvence altına alan devlet gücüyle destekleyen koruyan, toplum içerisinde suç oluşturacak söz, fiil ve davranışların yaptırımını bağlayıcı, sistemli ve anlaşılır şekilde tanımlamaktadır. Hukukun tanımı tabii ki günümüz dünyasındaki tanımlamalardır. Bu tezin konusunu oluşturan günümüzden binlerce yıl öncesindeki toplumların adaletini, suçunu ve de onların sanata, arkeolojiye yansımalarını anlamak için bu dönemin toplumuna oluşturdukları somut kanunlara bakmakta fayda olacaktır.

Resim 2.1.: Hammurabi Dönemi Babil Haritası

Kaynak:(Erişim:10.10.2025.15.00,https://tr.wikipedia.org/wiki/Babil#/media/Dosya:Hammurabi's_Babylonia_1.svg.)

Babil isminin kökeni Sümerce veya Akatça olmamakla birlikte, Akad dilinde “Babilim”, Sümer dilinde ise “Kadingirra” kelimelerinin karşılığıdır. Bu kelimelerin tamamı

“Tanrının Kapısı” anlamına gelmektedir. Yunancada “Babylon” olarak kullanılmaya başlanmış ve günümüz dillerine de aynı şekilde yer almaktadır.³⁶

Basra Körfezi'nin yaklaşık 650 km kuzeybatısında, Akdeniz'in yaklaşık 950 km doğusunda, günümüz Irak'ın El Hilla kasabasında yer alan Babil içinde bulunan Babil ülkesinin, Fırat Nehri üzerinde yer alan başkentiydi (**Resim 2.1**).

Eski Sümer Dönemi'nde Uruk, Ur, Lagaş ve Nippur gibi büyük şehirler gücün merkezleri olarak ön plandaydı; Babil Sümer şehir devletleri arasında çok önemli bir merkez değildi. Babil Devleti'nin, M.Ö.3.'ün ilk yarısından itibaren tarih sahnesine çıkmış olduğu düşünülen Sami ve Amurru kolundan gelen toplumlar tarafından kurulduğu düşünülmektedir.³⁷ Bu süreçte Eski Babil Devleti, Eski Asur Devleti'nin etkisi altında bulunan bir devlettir. “Önceleri neredeyse hiç bilinmeyen Babil I.Hanedanlık'la (M.Ö. 1894 ile 1595 arasında) birlikte ortaya çıkmıştır. Babil, bu hanedanlık zamanında Hammurabi'nin çevresinde bir krallık kurduğu, bir başkent olmuştur. Asur krallığı orta çıkarıldığında, ülkenin güney kısmına Babil ülkesi denilecektir. Asurca gibi Babilce de Babil tarihinin büyük dönemlerini izler: 1500'den önce Eski ya da Kadim Babilce, II. binyılın ikinci yarısında Orta Babilce, Geç Babilce aynı binyılda edebiyat dilini ifade eder.”³⁸

Babil şehri, ancak Hammurabi'nin hüküm sürdüğü dönemde büyük bir imparatorluğun başkenti olmuştur. Babil Devleti'nin en önemli siyasi gücü ve devletin adaleti sağlamaya yönelik temsilcisi ve devlete ününü kazandıran kral Hammurabi'dir.³⁹ “Marduk, inanışa göre Babil'de kral olacak kişileri belirleyen ve kendisine vekil olarak seçtiği bu kişiye yönetim erkini bahşeden tanrıydı.”⁴⁰ “Marduk önce karanlıkta kalmış daha sonra da Hammurabi kraliyetinin resmi tanrısı olmuştur; onun da ilahiyattaki sofuluk sayesinde tanrıların ve insanların egemeni haline gelmiştir. Enki'nin oğludur; babasıyla birlikte özellikle kötülük kovma işlerini yönetirdi ve böyle olduğunda “Asalluhi” adını alırdı. Babil'de ünlü “Yüksek Tapınak (Esagil)” denilen tapınakta kalırdı ve yanında eşi Şarpanîtu ya da Zarpanîtu bulunurdu.”⁴¹

Hammurabi'nin ününün asıl sebebi kendisini tanrı huzurunda resmettirip kanunlarını yazdırdığı stelidir.(**Resim2.2**). Siyasal eylemleri ile toplumsal reform ve yasaları ününü

³⁶ Ekrem Memiş, *Eski Çağ'da Mezopotamya*, Ankara: Ekin Basım Yayınevi, 2015, s. 121.

³⁷ Birol Mendires, *Mezopotamya Kavimlerinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (Sümer, Babil ve Asur)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 6

³⁸ Jean Bottero, *Mezopotamya'da: Yazı, Akıl ve Tanrılar*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, (Çeviri: Mehmet Emin Özcan ve Ayten Er), 2003, s.320.

³⁹ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İstanbul, 2006, ss.104.

⁴⁰ Okay Pekşen, *Babil Krallarının Siyasal Meşrulaştırma Aracı: Tanrı Marduk*, Kahramanmaraş: KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, 1(14), s.104.

⁴¹ Jean Bottero, *Mezopotamya'da: Yazı, Akıl ve Tanrılar*, Ankara: Dost Yayınevi, 2003, s.326.

günümüze kadar taşımıştır. Ayrıca Mari ve Sippar'da bulunan mektuplar Hammurabi'yi ölümsüzleştiren notlarla doludur.⁴²

Resim 2.2.: Loure Müzesinde AS 6064 numaralı ana kodla sergilenen bu eser, Hammurabi (ayaktaki), kraliyet sembolünü Şamas'tan (veya muhtemelen [Marduk](#)'tan) alırken tasvir edilmiştir. Dua işareti olarak ellerini ağzının üzerinde tutmaktadır. Paris, Loure Müzesi.

Kaynak: (Erişim:10.10.2025,21.00, <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010174436>)

Hammurabi'in yazdırmış olduğu yazılı belgelerden anlaşılacağı üzere belgelerden Hammurabi'nin devlet işlerini yöneten bir kral olmakla beraber aynı zamanda yargı işlerini ve günlük işleri de takip eden ve düzenleyen bir yönetici olduğu sonucuna varabiliriz. Ayrıca bu düzeni sağlaması yalnızca kral olduğu için değil kendini Tanrının emirlerini halkına taşıyan elçi gibi görmesinden dolayıdır. Tezimizin üçüncü bölüm ikinci alt başlığında ele alınan Hitit Tasvir Sanatında Suç, Ceza ve Adalet kısmında görüldüğü üzere Hitit krallarının tanrıları karşısında ayakta ya da bazı yerlerde daha küçük boyutlarda tasvir edilmesi, geleneklerin süregelen kültürlerden oluştuğunu ve Mezopotamya ile Anadolu kültürlerinin etkileşim içerisinde olduğunu ispatlar niteliktedir.

2.2.4. Ana-İttuşu Yasası

Ana-İttuşu kanunu, kim tarafından yazıldığı tam olarak bilinmemektedir. On bir tablet olarak Asurbanipal'ın kütüphanesinin kalıntılarının arasında bulunmuştur. Tabletlerin iki dilde yazılmıştır. "Asur-Sümer" dillerinde yazılan bu tabletlerin eğitim amaçlı, özellikle

⁴² Kemalettin Köroğlu, a.g.e, 2006 ss.111 – 112.

Asurlu katiplere Sümerceyi öğretmek amacıyla oluşturuldukları düşüncesi hakimdir.⁴³ Özellikle Ur-Nammu kanunlarına bazı maddelerinin benzerlik göstermesi, bu kanunların III. Ur Hanedanlığı döneminde M.Ö. 2060-1960 yılları arasında yazılmış olabileceği tahmin edilmektedir.⁴⁴

2.2.5. Lipit-İştar Yasası

Sümerce yazılan son kanun metni Lipit-İştar Kanun metinleridir. Sonraki kanunlar Akkad dilinde kaleme alınmıştır. Akad dilinde yazılan ilk kanun metnini ise Eşnununa Kanunları oluşturacaktır.⁴⁵ Lipit – İştar diğer kanun koyuculardan sonra yönetime geçmiş M.Ö. 1934-1924 yılları arasında yönetimde kaldığı düşünülmektedir. Bulunan kil tabletlerin kralın kendi adıyla hazırlattığı kanun metinleri olduğu anlaşılmıştır.⁴⁶ Kazı çalışmaları 1947 yılında yapılmıştır. Yazıt bilimci Alberth Goetze tarafından çoğaltılmıştır. Kanunların giriş kısmında tanrı Anu- Ehlil tarafından kendisinin adil bir yönetim içi seçildiğini halkını esareten kurtararak özgürlüğe kavuşturacağından bahsetmektedir. Kanunu epilog kısmında: *“Tanrı Utu’nun doğru sözü ile, ona uygun olarak, gerçek adalete, Sümer ve Akkad’da ona bağlı olunsun. Enlil’in ağzından çıkan (sözle) ben Lipit-İştar Enlil’in oğlu, ağlama ve şikayet ve isyanı kapıdan çevirdim, ağlama ve inlemeyi yasak bir şeye dönüştürdüm (yasak ettim). Gerçek ve doğruluğu tecelli ettirdim. Sümerli ve Akkadlı’ların bedenlerini hoş ettim”*.⁴⁷ Yer almaktadır. Aile hukuku, miras, evlilikler, mal sahibinin hakları, bahçıvanlarla ilgili düzenlemeler, çocukların haklarının korunması gibi toplumsal alanda birçok yenilik arz etmektedir.⁴⁸ Lipit İştar kanunları daha sonradan oluşturulacak olan Hammurabi kanunlarına rehber olmuştur.⁴⁹

2.2.6. Eşnunna Yasası

Prof. Dr. Belkıs Dinçol’a göre, bu kanunlar Eşnunna şehrinin yerli yasalarıdır. Bilinen Akadça yazılan ilk kanun metinleridir⁵⁰. Eşnunna Kanunu, Lipit-İştar, Ur-Nammu ya da Kral Hammurabi Kanunlarında görüldüğü üzere, kanunu yapan kişinin adıyla anılan metinlerinden

⁴³ Belkıs Dinçol, *Eski Önasya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, İstanbul :Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2003, s.6.

⁴⁴ Firuzan Kınal, **a.g.e.**, 1983, ss.137.

⁴⁵ Ekrem Memiş, **a.g.e.**2015, ss.47.

⁴⁶ Kemalettin Köroğlu, **a.g.e.**, 2006, ss.98.

⁴⁷ Mevrure Tosun, , **a.g.e.**, 1973, ss.568-569

⁴⁸ Emin Bilgiç, **a.g.m.**, 1963, ss.111.

⁴⁹ **A.g.m.**, 1963, ss.110-111.

⁵⁰ Mevrure Tosun, Sumer, *Babil Ve Asur’lularda Hukuk Kanun Ve Adalet Kavramları ve Buna Benzer İlgili Terimler*, Ankara, ss.569.

farklı olarak, yapıldığı şehrin adıyla anılmaktadır.⁵¹ Kanunun giriş kısmının kırık olmasından dolayı tam olarak hangi kral tarafından yazdırılmış olduğu bilinmemektedir. Metinde, 60 paragraflık bir kısımdan oluşan kanun maddeleri yer almaktadır. Kanun maddelerinin yanı sıra, giriş ve son sözler yer almamaktadır.⁵² Eşnunna Kanunu'nda hükümler farklı biçimlerde ele alınmıştır. Genel olarak hükümler, Akkadca "şumma" kelimesiyle ifade edilen "eğer" sözcüğüyle başlamaktadır. Kanunda, toplumsal hayatı düzenleyen çeşitli maddelere yer verilmiştir. Bu maddeler: Fiyat ve kira bedelleri, hırsızlık, alışveriş, borç verme, köle hukuku, hayvan zararları oluşturmaktadır. Ayrıca "bir adam ki...", "awilum şa" ifadesi ile başlayan koşullu cümlelerden oluşan birçok hükme yer verilmiştir.⁵³

Hammurabi Kanunu kanunlarına kadar ele aldığımız bu kanun metinleri günümüzde daha çok bilinen Hammurabi kanunlarının temelini oluşturmaktadır. Hammurabi kanunlarıysa daha detaylı maddeleri, yaptırımı çok daha etkili ilkeleriyle desteklenmiş olmasıyla ön plana çıkmaktadır.⁵⁴

2.2.7. Hammurabi Yasası

Hammurabi yasaları bu zamana kadar ele geçen kanun metinlerinden daha ayrıntılı ve kesin hükümler içermesi açısından dikkat çekmektedir. Hammurabi yasaları diğer kanun metinlerinden bağımsız değildir. Mezopotamya coğrafyasında oluşturulan kanun metinlerinde çeşitli suçların varlığı ve bu suçlara verilecek cezaların belirlendiği hukuk sistemi oluşturulmuştur. Oluşturulan kanun metinleri üçüncü bölümde yer alan Hititlerdeki kanun metinlerinin temelini oluşturmaktadır. Anadolu coğrafyasındaki kanun metinleri Mezopotamya medeniyetlerinden bağımsız olarak oluşturulmamıştır.

Hammurabi yasalarında hukuk sisteminde bağlantılı olmayan, aynı bölüm içerisinde benzer kısımlar şeklinde değil aksine özel hukuktan ceza hukukuna kadar dağılık maddelerden oluşan metinlere rastlanmaktadır.⁵⁵

⁵¹ Elif Genca, *Eski Mezopotamya'da Hukuk Hareketleri Ve Düzenlemeler (Sümer, Babil Ve Eski İsrail Hukuku)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009 s.27-28.

⁵² Emin Bilgiç, *Eski Mezopotamya'da Kavimlerin Kanun Ananesi ve Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Dil - Tarih Coğrafya Dergisi, 1963,3(21), s.103.

⁵³ Elif Genca, **a.g.t.**, 2009, ss. 27-29.

⁵⁴ Emin Bilgiç, **a.g.m.**, 1963, ss. 112.

⁵⁵ H.Hande Duymuş Florioti ve Gözde Demirci, *Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma*, Ankara: Üniversitesi Tarih Araştırmalar Dergisi, 2013, 54(32), s. 27.

Hammurabi Kanunları'nın epilog(giriş) kısmında, Kral Hammurabi'in ülkesine mutluluk ve adaleti getirerek halkının felaketlerden koruyacağını yer ve göğün büyük hâkimi olan Tanrı Şamaş'ın emriyle görevlendirildiğini, kendisinin seçilen kral olduğunu tanımlamaktadır.⁵⁶

Resim 2.3.: "Hammurabi'nin Başı" Büst, Loure Müzesi'inde SB95 ana numarasıyla sergilenmektedir. Paris, Loure Müzesi.

Kaynak: (Erişim:10.10.2025,21.00,<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010121494>)

Hammurabi, Ülkesinde geçerli kıldığı ve toplumun örf ve adetlerinin dışında olmayan, emrindeki üst düzey hukukçulara mümkün olduğunca mantıklı bir sıralamayla derlettiği ve kısmen reformlar yaptığı, 282 maddelik geniş bir kanun kodeksi hazırlatmıştır. Bu kanunları, Babil şehrindeki Esagila Tapınağı'nda kendi heykelinin önüne diktiği diorit taşından bir stel üzerine kazıtarak halkına duyurmuştur.⁵⁷ Kral Hammurabi tüm yetkilerini tanrıdan aldığını, güneş tanrısının emriyle adaletli yönetimi sağladığını vurgulamaktadır. Son sözde sütun XLVIII, 11-99. Satırlarında şöyle demektedir: “*Hakkı yenilmiş ve şikâyetçi olan bir adam, adaletin kralı olan benim heykelimin önüne gelsin. Yazılı stelimi okusun; kıymetli sözlerime kulak versin. Stelim, ona davasının hatırlatsın. Davasının hatırlasın; kalbi ferahlasın.*”⁵⁸

⁵⁶ Ekrem Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, Bursa: Ekin Kitapevi, 2020, ss.182.

⁵⁷ Belkıs Dinçol, *Eski Önsya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, İstanbul :Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2003, s.8.

⁵⁸ **A.g.e.**, 2003, ss.8.

Resim 2.4.: Loure Müzesinde AO10237 ana numarasıyla sergilenen bu eser Hammurabi Yasasının ön yüzü yer almaktadır. Loure Müzesi, Paris.

Kaynak: (Erişim:10.10.2025,21.00, <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010134970#>)

282 maddeden oluşan kanun metinlerine bakıldığında “Eğer” ile başlayan koşul cümlelerinden oluşmaktadır. Metinler, somut bir durumu ve bu durum sonrasında yapılması gerekenleri içeren cümlelerden oluşmaktadır.⁵⁹ İlk beş maddede ceza ve cezanın usul yönünden uygulanış biçimine dikkat çekilmektedir. Bu ilk beş maddede suçun ispatına vurgu yapılmaktadır. Bunlar yaralama, ölüm cezasını getiren suçlardır.⁶⁰ Büyü yapılması sonucunda, büyü yapmakla suçlanan kişinin aklanmak için suya atılacağı belirtilmektedir. Burada ayırt edilmesi gereken konu suya atılmak ceza değil arınma şeklidir. Sudan çıkamazsa suç kesinleşmiş olur, bütün malları suçlamada bulunan kişiye verilmektedir.⁶¹ Suya atılma ve Nehir Tanrısı (Narun\Narin)’nin hakemliğine başvurulmak istenmesi özellikle Mezopotamya

⁵⁹ Jean Bottero, *Mezopotamya’da: Yazı, Akıl ve Tanrılar*, Ankara: Dost Yayınevi, 2003, s.181.

⁶⁰ Elif Genca, *Eski Mezopotamya’da Hukuk Hareketleri Ve Düzenlemeler (Sümer, Babil Ve Eski İsrail Hukuku)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009 s.29-31.

⁶¹ Muazzez İlmiye Çığ, *Ortadoğu Uygarlık Mirası*, İstanbul: 2006, s. 200.

toplumlarında büyüclük ve zina davalarında sıklıkla başvuru olan bir yöntem olduğunu görmekteyiz.⁶²

Resim 2.5.: Loure Müzesinde AO7664 ana numarasıyla sergilenen bu eser her yıl anısına verilen etkinlik anıtı olarak bilinmektedir. “Hammurabi'nin 1 Yılı kral oldu - 2, kral Hammurabi'nin ülkede adalet kurduğu yıl ... - kral Hammurabi'nin Uruk ve Isin'i fethettiği Yıl olan 7 ... - 22, Yıl Ésagil'de (Babil'deki Marduk tapınağı) adalet kralı Hammurabi'nin bir heykeli (tanıtıldı). Loure Müzesi, Paris.

Kaynak: (Erişim:10.10.2025,21.00, <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010168465>)

Kanun metinlerinde, adaletin yerine getirilmesine karşı işlenen suçlar, mülke karşı işlenen suçlar, arazi ve evle ilgili suçlar, emanet ve depozit ile ilgili suçlar, taarruz ve kısas ile ilgili suçlar, meslek adamlarına karşı işlenen suçlar 215-240 maddeler arasında yer

⁶²Hande Duymuş, Florioti, Gözde Demirci, *Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma*, Ankara: 2009, s. 29.

almaktadır. Tarım, mevsim işçilerinin kirası ve memleket dışında köle satışı gibi konular kanun metinlerinde yer almaktadır.⁶³

Hammurabi kanunlarını diğerlerinden ayıran en önemli niteliklerinden biri detaylı bir şekilde oluşturulmuş olmasıdır. Ayrıca kısas hükümlerinin ve bu hükümlerin yaptırım açısından diğer kanun metinlerinden çok daha ciddi olduğunu söyleyebiliriz.⁶⁴ (Ek-1)

Daha önceki kanun metinlerinden de anlaşılacağı üzere Hammurabi kanunları Mezopotamya'nın ilk kanun metinleri değildir. Ancak Hammurabi Kanunlarını diğer kanunlardan ayıran en önemli özellikleri, birçok konuda ele alınması, taş tabletler üzerine yazdırılarak halka sunulmasıdır. Bu kanunlar, halkın kanunları öğrenebilmesi için büyük bir taş sütunda halka duyurulmuştur.

Hammurabi, kanunları, toplumun her kesimine adaletin sağlanması amacıyla halkın kolayca erişebilmesi için yazdırmıştır. Kanunlar, özellikle devletin ve yöneticilerin halkın haklarına saygı göstermesini ve toplumda düzeni korumayı amaçlamıştır.(Ek-1)

⁶³ Tosun, Mebrure, Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur kanunları ve Ammi-Şaduqa fermanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1975, ss. 4-6.

⁶⁴ Mebrure Tosun, **a.g.m**, ss. 185-211.

Resim 2.6.: Loure Müzesinde AS 6064 ana numarasıyla sergilenen bu Hammurabının Loure müzesi, Paris

Kaynak: (Erişim:10.10.2025,21.00, <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010174436>)

Resim 2.7.: Loure Müzesinde AS 6064, ana numarası 3.görsel, toplumsal alanda bir çok düzenlemeye yer verilen stabletin bir kısmı sergilenen bu Hammurabının Loure Müzesi, Paris

Kaynak: (Erişim:10.10.2025,21.00, <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010174436>)

Hammurabi yasalarının başka stellerde yazdırıldığı, bin yıl boyunca çeşitli bölümlerinin tabletlere kopya edildiği ve kâtip okullarında okutulduğu bilinmektedir.

2.2.8. Orta Asur Yasaları

Hammurabi Kanunu'ndan sonra oluşturulduğu bilinen Asur Kanunları, en önemli ikinci kanunları olarak kabul görmektedir. Kanunun ne zaman yazıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte M.Ö. 1450-1250 yılları arasında oluşturulduğu düşünülmektedir.⁶⁵ Kazı çalışmaları sonucunda 14 tablet ve ilk tablette iyi korunmuş olan 59 maddelik kanunlar yer almaktadır. Kanunlar A ile O harfleri arasında adlandırılıp sıralanmıştır. Böylelikle üzerinden net çıkarımlarda bulunulabilecek veriler elde edilmiştir.⁶⁶ Tabletler bakıldığında farklı dönemlerde farklı metinler eklenerek oluşturulduğu anlaşılmaktadır⁶⁷. Metinlerde bir ön söz

⁶⁵ Mebrure Tosun, **a.g.m.**, ss.576.

⁶⁶ Elif Genca,**a.g.t.**,2009,ss. 40-41.

⁶⁷ Mebrure Tosun Sumer, **a.g.m.**, ss. 576-577.

veya bitiriş kısmı yer almamaktadır.⁶⁸ Kanunlar “eğer” diye başlayan koşullu cümlelerden oluşturulmuştur. Buda bize geleneklere bağlı kalındığı klasik Sümer, Babil tarzını hatırlatmaktadır.⁶⁹

Birçok toplumsal olaya değinen bu kanun metinleri Hammurabi Kanunları’ndan etkilenmiştir. Sistematik ve en önemlisi hukukçuların şerhlerini de içermektedir. Böylece karşımıza tarihte ilk defa bir hukuk bilgini çıkmaktadır. Hükümler çok daha sert ve nettir. Asur Devleti’nin daha büyük ve çoklu bir ulusa sahip olması dolayısıyla disipline daha çok önem verilmesi şeklinde yorumlanabilir.⁷⁰

2.2.9. Yeni Babil Yasaları

Miras, evlilik, aile malları, büyü, ayin düzenlenmesi, köle satışları tarım sulama gibi birçok toplumsal düzenlemeler içermektedir. Diğer tabletlerden farklı olarak “eğer” şeklinde koşullu cümleyle başlamayıp “bir erkek, bir kadın ki” şeklinde başlamış olmasıdır.⁷¹ Yeni Babil Devleti’nin son kralı olan Nabonid tarafından yazdırılmış olduğu tahmin edilmektedir.⁷²

Ara Değerlendirme

Öncelikle belirtilmesi gereken ilk hususlardan biri bu kanunların başlangıçtan beri bir kalıp şeklinde yazılmasıdır. Başlangıç prolog (ön söz), devamında hükümlerin yer aldığı ana metinleri ve en sonunda bir epilog (son söz) bulunmaktadır. Bu sistem Hititlerden itibaren tüm Anadolu toplumlarınca, hatta İsrail oğulları tarafından takip edilmiştir. Kanunların en önemli ve dikkat çeken kısmıysa kralların bu kanunları oluştururken Tanrıyı başa alarak tanrıların buyruğunda olduklarını vurgulamaktadırlar. Halkına adalet getiren kral aynı zamanda tanrısına hoş görünmekteydi. Böylelikle hem kendisi tanrıların lütfuna mazhar olmakta hem de adil bir yönetici olarak tanımlanmaktadır. Bu düşüncelerin oluşumunda bir süregelirlik söz konusudur. İfadelerden kralların seçilmiş kimseler olduğu kanunları oluştururken adaletli bir yönetim benimseyerek, ayrı zamanda tanrıların isteklerini de halka ilettikleri anlaşılmaktadır.

⁶⁸ Emin Bilgiç, **a.g.m.**, ss.114.

⁶⁹ Mebrure Tosun, **a.g.m.**, ss.577.

⁷⁰, Mebrure Tosun, **a.g.m.** ss.578.

⁷¹ Elif Genca,**a.g.t.**,2009,ss.41.

⁷² Emin Bilgiç, **a.g.m.**, ss.115.

Ayrıca bütün kanunlarda, tanrıların sözlerinin yerine getirildiğine, kanun oluşturan kişilerin aslında tanrı tarafından görevlendirildiğine ilişkin ifadeler bulunmaktadır.⁷³

Elde edilen veriler, gerçekleştirilen kazılar ve yayınlanan malzeme ile orantılıdır. Anadolu ve Mezopotamya'da bulunan belgeler ve bu belgelerin arkeolojik araştırma ve kazılarda ortaya çıkarılması, çivi yazısı uzmanlığının gelişmesine yol açmış ve hukukçuların da bu alanlara dikkat çekmesiyle birlikte bu çalışmalar hızlanmıştır.

⁷³ Emin Bilgiç, **a.g.m.**, ss.116-119.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİTİTLERDE SUÇ VE ADALET

3.1. Yazılı Belgeler Işığında Hititlerde Suç ve Adalet Kavramı

Hitit kültürü çok tanrılı bir yapıya sahiptir. Hitit dini çeşitli ve farklı dinlerden etkilenmiş olsa bile temelini Mezopotamya dinleri oluşturmaktadır. Hititlerde somut ve soyut olan birçok unsura dini özellik atfedilmiştir. Doğayı oldukça benimsemişlerdir. Nehirlerden, dağlardan, pınarlardan ve ilkbahardan, oldukça söz edilmektedir. Tanrılar bu toplumun temelini oluşturmaktadır. Hititler, nehirleri tanrıça ve dağlarıysa tanrı olarak benimsemişlerdir.⁷⁴ Hititçe dini ve ritüel metinlerinden anlaşılacağı üzere dünyadaki her yerde ruhların ve kutsal güçlerin olduğuna inandıkları anlaşılmaktadır. Tanrılar yerin altında ve yerin üstünde bulunabilirlerdi. Kayada, dağda, ağaçta, ırmakta gölde, yani yeryüzünde birçok unsurda tanrıların yer aldığına inanılmaktaydı. Gümüş, ateş gibi bazı somut şeylerde bile insan duygularıyla donanmış bilinçli, canlı ve yaşayan varlıkların oldukları düşünülmekteydi.⁷⁵

Hitit Devleti'nin yönetiminde tanrılar olduğu düşüncesi hakimdi. En üst makamında Hitit tanrılarının en yücüsü, ülkenin asıl sahibi olduğu düşünülen Fırtına Tanrısı Teşup ile yeryüzünün kraliçesi ve adaletin temsilcisi olarak düşünülen Arinna Güneş Tanrıçası ve Hepat bulunmaktadır.⁷⁶ Hititlerin dışıl Güneş Tanrısı kavramını Hatti kültüründen aldıkları genel kabul edilmektedir.⁷⁷ Başka kültürlerin tanrılarının da benimsenmesi, imparatorluğun büyümesiyle birlikte bu tanrıların ihtiyaçlarının karşılanması için daha fazla kurban, sunu ya da dini ritüel gerçekleştirilmesini gerektirmiştir.⁷⁸ Çok kültürlü yapıya sahip olan Hititlerin zamanla önemli tanrılarında değişiklik yapıldığına rastlanmaktadır. Değişikliğin en çarpıcı olanı ise baş tanrı çifti olan Teşup-Hepat'da görülmektedir. Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Hurri tanrı çifti Teşup ve Hepat'ın adlarıyla anılmaya başlanmış ve onların oğulları Şarruma da Hititler tarafından büyük saygı ve kabul görmüştür.⁷⁹

⁷⁴ Savaş Özkan Savaş, *Yeni Buluntular Işığında (Hitit-Luvi) Monumental Yapıları ve Yazıtlarının Problemleri Çözüm Gelişmeleri ile Bugünkü Durumu*, Ankara: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, 1999 , s.223-264.

⁷⁵ Savaş Özkan Savaş, **a.g.m.**, 1999, s.223-264.

⁷⁶ Savaş Özkan Savaş, **a.g.m.**, 1999, s.157-159.

⁷⁷ Savaş Özkan Savaş, **a.g.m.**, 1999, s.160.

⁷⁸ Savaş Özkan Savaş, **a.g.m.**, 1999, s.150.

⁷⁹ Fatma Sevinç, *Hititlerde Ölülere ve Yeraltı Tanrılarına Sunulan kurbanlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Eskiçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara .2007, ss.9.

Hititlerin dini inanışı ve bu inanışın hayatın her alanında varlık göstermesi doğal olarak adalet anlayışlarına da yansımıştır. Öte yandan Hititlerin İmparatorluk olma sürecine girmesi bazı kurumların işleyişini de kaçınılmaz kılmıştır. Hitit'lerin çivi yazılı metinlerini ilk hangi kral tarafından yazdırıldığı tam bilinmemektedir. M.Ö 1500'lerde çıkarıldığı düşünülen ferman, Hitit yasalarının ilki olarak değerlendirilmektedir. Hitit kraliyet ailesinin veraset hukukunu belirli bir sisteme oturtan ve suçun kişiselliğine vurgu yapan Telepinu Fermanı bu özelliğiyle bir ilki oluşturmaktadır.⁸⁰ Telepinu Fermanı aynı zamanda dünya hukuk tarihinin bilinen en eski anayasasıdır. Daha sonraki dönemlerde devletin ileri gelenleri tarafından, Kral I.Şuppiluliuma veya oğlu II. Murşili' in düzenlemeler yaptırarak son halini aldığı düşünülmektedir.⁸¹ Değişikliklerden de anlaşılacağı üzere Hitit kralları ihtiyaç halinde kanunlara ekleme ve çıkarma yapabilmekteydi.⁸²

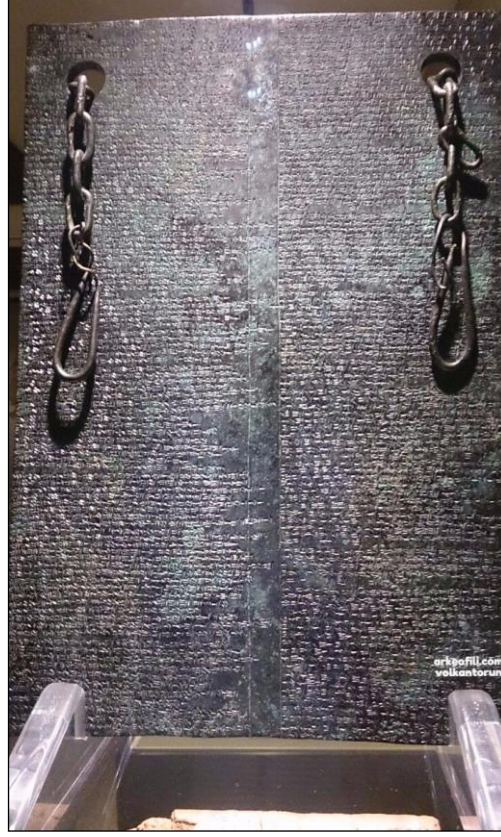
1986 yılında Hattuša'nın Sfenkli Kapısının 35 metre batısında, içe bakan sur duvarının hemen kenarındaki yerin 30 cm altına gömülmüş, sonradan kırılmış zincirli mührü olan 5 kg ağırlığında ve 23.5 x 35 cm ebadında bir bronz levha. "Kurunta Anlaşması" olarak bilinen ve Catalog of Hittite Texts, Hitit Metinleri Kataloğu(CTH) 106 numarası ile kataloglanan belge Hatti Krallığı ile Tarhuntašša Krallığı arasındaki sınırları ve ilişkileri düzenleyen önemli bir metni içerir.⁸³ Arkeolojik kazılar neticesinde ele geçirilen tam metin levhadan anlaşılacağı üzere kral III.Hattuşili'nin kendinden sonra gelecek kişi olan yeğeni III. Murşili'yi veliaht olarak istememiştir. Aynı zamanda stratejik olarak önemli adımlarda atmıştır. Bu durumdan kendisine ve dolayısıyla yönetimine düşman sebebi doğurabilir düşüncesiyle kardeşi Kurunta'ya yöneticilik vermiştir. Kendisinden sonra yönetime gelen IV. Tuthaliya'nın, Tarhuntašša kentinin yöneticisi olan Kurunta'yla olan anlaşmasını içeren maddeler kralların konumlarını ve coğrafi sınırları kapsamaktadır. **(Resim.3.1).**

⁸⁰ Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara: TTK, 1987, ss.149.

⁸¹ Erdal Doğan, *Hitit Hukuku Belleklerdeki "Kayıp"*, İstanbul: Fam Yayınları, , 2012, S.3, ss.72.

⁸² Firuzan Kınal, **a.g.e.**, 1987, ss. 149.

⁸³ Dinçol ve Dinçol, 2005, s. 1 – 8.

Resim 3.1.: Hitit çivi yazılı bu metin 1986 yılında Boğazköy kazılarında bulunmuştur. Anadolu’da bulunan ve tek Tunç tablet olma özelliğiyle oldukça önemlidir. M.Ö. 2.Binyılda Anadolu’nun tarihi coğrafyasını anlamamız açısından oldukça önemlidir. Hitit Kralı IV.Tuthaliya ile Tarhuntaşa Ülkesi Kralı Kurunta arasında M.Ö. 1235’te yapılmış olan antlaşma metni Medeniyetler Müzesi’nde sergilenmektedir. Medeniyetler Müzesi, Ankara.

Kaynak: (Erişim:10.10.2025,21.00, <https://arkeofili.com/anadolu-medeniyetleri-muzesinden-12-tablet/>)

Kralların unvanları veya lakapları kimi belgelerde birkaç tane olarak yer almaktadır. Aynı zamanda adaleti temsil eden güneş tanrısını vurgulamak için “*Cennetin Hitit Güneş Tanrısı, Babil tanrısı Şamaş*” gibi farklı ünvanlar veya lakaplar verilebilmekteydi. Hitit kralı aynı zamanda adalet mekanizmasının başıydı. Tasvir sanatında adaletli kimliğini vurgulamak için güneş tanrısı kostümünde de resmedilebilmektedir. Kral aynı zamanda tanrıça veya tanrının yeryüzündeki temsili olarak, onunun adaletli yöneticiliğini temsil etmektedir. Kralı bileğinden tutan veya koruyup kollayan şekilde kabartmalarda tasvir edilmektedir.⁸⁴

⁸⁴ Harry Hoffner, *Hititler Anadolu’sunda Yasal Ve Sosyal Kurumlar*. (Çeviren Sevgül Çilingir), Tarih Okulu Dergisi, 2010, s.236.

Hitit kanunları iki seri halinde, bir birbirinin devamı niteliğinde 100'er maddeden oluşmaktadır. Kanun maddelerinin başlıkları, ilk kelimelerinden hareketle "Eğer bir adam", "Eğer bir bağ" şeklinde adlandırılmıştır.⁸⁵ Metinlerden adaleti sağlayan ve dağıtan kişinin Güneş tanrısı olduğu anlaşılmaktadır. Bir dua metninde geçen: "Ey Güneş Tanrısı!, ülkelerin törelerini sen tayin edersin", "hükümün adil efendisi" olarak tanımlanan da yine Hititlerin en önemli tanrısı olan Güneş Tanrısıdır.⁸⁶

Hitit kanunları günümüz hukuk sistemi gibi düşünülmemelidir. Belirli bir sistematik içerisinde, ticaret hukuku, veraset hukuku vs. şeklinde oluşturulmamıştır. Ancak, yapılan çalışmalar neticesinde sistematik hale getirilip genel başlıklar olarak sunulmaktadır.

Hititlerde Aile hukuku, Ceza hukuku, mahkemeler birçok madde ile ele alınmıştır. Konunun bütünlüğü içinde bu başlıkların genel hususlarından bahsedeceğim.

Metinlerden anlaşılacağı üzere Hititlerde aile hukukuna oldukça önem verilmiştir. Baba erkil sistemin benimsendiği Hititlerde, evlilik sistemi kadının satın alınması sistemi üzerine kurulmuştur.⁸⁷ Töreye göre, 22. Maddede geçen: "Kuşata" (başlık parası) damat tarafından kızın babasına verilirdi. "İravu" denilen, baba evindeki miras haklarına karşılık olarak çeyiz ise kız evden çıkarken teslim edilirdi. Hititlerdeki aile hukukunun, günümüz Anadolu coğrafyasındaki benzer adetlerle örtüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Hitit Ceza Hukukuna baktığımızda: Ceza hukukuyla ilgili bilgi veren maddeler Hattuşa Devlet Arşivinde bulunmaktadır. Bu belgeler içerisinde mahkeme kayıtları, kanun maddeleri, hukukla ilgili kayıtlar yer almaktadır. Bu kanun maddeleri, Eski Mezopotamya topluluklarının çivi yazı hukuk maddelerine benzemektedir. "Eğer" kelimesiyle başlayan koşullu cümleler yer almaktadır. Bu kanun maddelerin toplumsal yapıdan bağımsız olduğu düşünülemez, öyle ki toplumsal statü farkları bu maddelere yansımaktadır.⁸⁸

Daha öncesinde Sümer ve Babil kültürlerinde yer alan kanun maddelerine değinmiştik. Babillerde kral Hammurabi kanunlarının "talion" yani "kısasa kısas" şeklinde derlendiğini ve halkın bunlara büyük ölçüde uyma zorunluluğu yer almaktaydı.⁸⁹ Bu bağlamda, Hitit Ceza

⁸⁵ Firuzan Kınal, **a.g.e.**, 1987, ss. 149-152.

⁸⁶ Erdal Doğan, *Hitit Hukuku Belleklerdeki "Kayıp"*, İstanbul: Fam Yayınları, , 2012, S.3, ss.11.

⁸⁷ Ekrem Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, Bursa: Ekin Kitapevi, 2020, ss.248.

⁸⁸ Firuzan Kınal, *Hititlerde Ceza Hukuku*, Ankara: A.Ü.D.T.C.F. Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi, 1983, s.432.

⁸⁹ Ekrem Memiş, **a.g.e.**, 2020, s.257.

Kanunlarının Babil gibi diğer kültürlerin ceza kanunlarına oranla insancıl nitelikler taşıdığını söylemek yanlış olmaz.

Hitit kanunları oluşturulurken insan hak ve özgürlüklerinin temel alındığı ileri sürülebilir. Günaltay'a göre, Hititler cezaları belirlerken insanı yok etmek, hayatını zehirlemek, öldürmek veya şerefini alçaltmak gibi yollara başvurmamış; tam tersine, insan hayatını ve onurunu koruyarak, birey üzerinden halkın çıkarlarını ön planda tutmuşlardır. Cezalandırma anlayışı, zararın karşılanması esasına dayandırılmıştır.

Hitit kanunları oluşturulurken insan hak ve özgürlüklerinin temel alındığını ileri sürülebilir. Günaltay'a göre, Hititler cezaları belirlerken insanı yok etmek, hayatını zehirlemek, öldürmek veya şerefini alçaltmak gibi yollara başvurmamış; tam tersine, insan hayatını ve insan onurunu koruyarak, birey üzerinden halkın çıkarlarını ön planda tutmuşlardır. Cezalandırma anlayışı, zararın karşılanması esasına dayandırılmıştır.⁹⁰

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Hitit kanunlarında suçun ve suçlunun cezalandırılma şekli, sosyal sınıfa göre farklılık göstermekteydi. Bu farklılıklar aktif bir hiyerarşik toplumsal sınıflandırmanın varlığını ispatlar niteliktedir. Dolayısıyla bir suçun, sıradan bir vatandaşa karşı işlenmesiyle daha yüksek statüdeki birine karşı işlenmesi aynı sonucu doğurmamaktaydı. Suç kabul edilen fiil ve davranışları maddeler halinde sınıflandırılabilir.

- 1-Tanrılara veya krallara saygısızlık, hizmette kusur,
- 2-Adam öldürme veya yaralama,
- 3-Büyücülük,
- 4-Hırsızlık, kundakçılık,
- 5-Bir insana veya hayvana tecavüz etme,
- 6-Zina ve birinci dereceden akrabalar arasında cinsel ilişkiler.

Maddelere bakıldığında Hitit toplumundaki suç kabul edilen unsurlar günümüzde de suç teşkil etmektedir. Bu maddeler doğrultusunda şu çıkarımı yapmak mümkündür: Toplumu oluşturan bireylerin birbirlerine karşı, yönetime karşı yükümlülükleri esastır. Bunlar günümüzden binlerce yıl öncesinde de suç teşkil etmekteydi. Sıralamadan da anlaşılacağı üzere Hititler toplumsal düzeni sağlamak konusunda Tanrılarına, krallarına saygısızlığı, hizmette kusura; kayıtsız kalmamışlar bunlar hem Tanrının hem kralın otoritesiyle

⁹⁰ Şemseddin Günaltay, *Yakın şark II (Anadolu), En Eski Çağlardan Ahameniş'lerin İstilasına Kadar*, TTK yayınevi, 1987, s.159.

ilişkilendirilmiş ve en ağır ceza sistemi uygulanmıştır.⁹¹ Eski Hitit Dönemi krallarından I. Hattuşili, vasiyetnamesinde “iradesine karşı gelenlerin uzuvlarının kesileceğini” belirtmiştir. Ayrıca, yıllıklarında “Haşşuva kralının başını kestiğini” ifade etmektedir.⁹² Kral ve hazineye karşı işlenen hırsızlık suçunun karşılığı ölümdü. Hitit kanunlarının geneline bakıldığında hırsızlık suçunun ölümla cezalandırılmadığı misliyle ödetme yöntemine gidildiği anlaşılmaktadır. Hırsızlık yapan kimsenin dayak cezasına çarptırıldığı da olmaktadır.⁹³ Hitit kanunlarında hırsızlığa hiçbir zaman ölüm cezası verilmemiştir.⁹⁴ Misliye ödetme yoluna gidilmiştir. Bu farklılıktan çıkarılabilecek sonuç ise krala ait malların bir tür kamu malı olarak nitelendirildiği ayrıca kralın otoritesinin sarsılmaya çalışılmasının hiçbir şekilde affedilemeyeceğidir.

Hititlerdeki ölüm cezası genellikle “kafa kesilmesi” şeklinde gerçekleştirilmiştir. Hitit Kanunlarının ikinci tablet 58\’a’ da yer alan: “Eğer bir adam, kralın buyruğuna karşı gelirse, onun evi harabedilir”. “Eğer bir adam” ile başlayan kanunlar CTH 291; “Eğer bir bağ” ile başlayan kanunlar CTH 292 olarak kataloglandırılmıştır.⁹⁵ Harabedilir şeklindeki kısmı suçun şahsi olmasından ziyade kolektif ceza sisteminin varlığını ifade ediyor şeklinde yorumlanabilir. İlerleyen dönemlerde dahi kolektif ceza sisteminin devam ettirildiğine Hitit Devleti krallarından III. Hattuşili, Tarhuntaşşa (Dattaşa) kralı Ulmi- Teşub’a: “Eğer bir cinayet işlerse, onu oğulları ve torunları ile beraber öldüreceğini” ‘nin söylenmesi ispat niteliğindedir.⁹⁶

Özellikle kralın otoritesine, devletin işleyişine başta uyumsuzluk, itaatsizlik olmak üzere hizmette, kusur anlaşmaları yok sayma, keyfiyet gibi suç oluşturduğu düşünülen konularda ölüm cezası verilebilmekteydi. Bu durum şahsi olmakla kalmayıp suçlunun ailesi de cezaya çarptılmaktaydı.⁹⁷

⁹¹ Ekrem Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, Bursa: Ekin Kitapevi, 2020, ss.258.

⁹² Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara: TÜBCTAK Yayınları, 2001, s.71.

⁹³ Ekrem Memiş, **a.g.e.**, 2020, ss.258.

⁹⁴ Ekrem Memiş, **a.g.e.**, 2020, ss.259.

⁹⁵ CTH (Catalogue des textes hittites/Hitit Metinleri Kataloğu), 1971’de Emmanuel Laroche tarafından yayınlanmış olan Boğazköy tabletlerini içeren katalogdur. CTH’de listelenmiş Hitit çivi yazısı metinleri çevrimiçi kataloğu ve dijital arşiv için Bakınız(Bkz.): https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/hetkonk/hetkonk_abfrage.php?c=291.

⁹⁶ Ekrem Memiş, *Eski Yakın Doğu’ Da Adalet Anlayışı Ve Kanun Koyucular*, Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2021, 3(1), ss.23.

⁹⁷ Ekrem Memiş, **a.g.e.**, 2020, ss.259-261.

Hititlerde bir diğere önemli konuyu ise cinsel suçlar oluşturmaktadır. Hitit Kanunları yakın akrabayla cinsel ilişki kurulmasını yasaklamıştır. Bunun yanı sıra inek, köpek koyun gibi tüm hayvanlarla sapık seksüel ilişkilerde bulunanlara ölüm cezası verilmekteydi. Bir şahsın birinci dereceden akrabalarıyla cinsel ilişki kurması en ağır suçlardan birisi olarak kabul ediliyordu.⁹⁸

Büyü Mezopotamya topluluklarında olduğu gibi Hititlerde de büyüünün tesirinden çok korkuluyordu. Kral Telepinu: “ Kim büyü yaparsa, ona feci ölüm vardır”⁹⁹ şeklinde ifade etmesi aslında büyüden ne kadar korktuklarının ispatı niteliğindedir. Yine aynı şekilde, Hitit krallarından II. Murşili, üvey annesi Babilli Tavananna’yı, zevcesini büyüleyerek öldürdüğünü düşünmüş, suçladığı ve Ana Kraliçe’yi sürgüne yollattığı bilinmektedir.¹⁰⁰ Büyü yapanın cezalandırılmasında yine toplumsal statü öne çıkmaktadır. Büyü yapanın köle olması veya yerli hür bir vatandaş olması verilen cezanın niteliğini doğrudan belirlemektedir. Öyle ki yerli halk 480 gram yani 1 mana gümüş ödeyerek kurtulabilirken köleler o kadar şanslı olmayıp ölüm cezasına çarptırılıyordu.¹⁰¹

Hititlerde, kralın adaleti temsilini Güneş tanrısından aldığına inanılmaktaydı. Kralın, haksızlığa uğrayanların yanında olduğunu belirterek aslında toplumda adil bir düzen kurmak istediği anlaşılmaktadır. Ölüm cezasını gerektiren istisnai suçlarda, alt mahkemelerin ölüm cezası verme yetkisi yoktu dolayısıyla böyle bir kararda kral doğrudan söz sahibi ve son karar vericiydi. Kralın kendi ülkesindeki adli faaliyetlerde doğrudan üstlendiği rolün dışında, idari yönden anlaşmazlıklarda da doğrudan onun hakemliğine başvurulmaktaydı.¹⁰²

Adaletin ve devlet yönetiminin sağlanmasının, atanmış olan yöneticilerde rolü oldukça önemlidir. Hitit krallarının oluşturmuş oldukları talimat şeklindeki metinler bizlere adli işleyişin hakkında kaynak sağlamaktadır.¹⁰³ Örneğin II. Tuthalya’nın, özellikle mahkemede karar vericilere yönelik talimatları ve işleyişi anlatıldığı çivi yazılı metinler yargı sistemini anlamamıza olanak sağlamaktadır. “*Hangi kente dönerseniz dönün, kentün bütün insanlarını toplayınız. Her kimin bir davası varsa, onun hakkında karar veriniz ve onu memnun ediniz. Eğer bir kölenin veya*

⁹⁸ Ekrem Memiş, **a.g.e.**, 2020, ss.261-262.

⁹⁹ Ekrem Memiş, *Eski Yakın Doğu’ Da Adalet Anlayışı Ve Kanun Koyucular*, Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi,2021, 3(1), ss.24.

¹⁰⁰ Belkıs Dinçol, *Eski Önyasya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, İstanbul :Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2003, s.17.

¹⁰¹ Ekrem Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, 2020, ss.261.

¹⁰² Erdal Doğan, *Hitit Hukuku Belleklerdeki “Kayıp”*, İstanbul: Fam Yayınları, , 2012, S.3, ss.75.

¹⁰³ Ekrem Memiş, **a.g.m.**, 2021, ss.26.

hizmetkarın veya yaşlı bir kadının bir davası varsa, hakkında karar veriniz ve onu memnun ediniz. Basit bir davayı zorlaştırmayınız. Zor bir davayı da basitmiş gibi göstermeyiniz. Doğru olanı yapınız".¹⁰⁴ II. Tuthalya'nın talimatnamesinin devamında şu ifadeler yer almaktadır: "Ülkenin hukuk sorunlarıyla ilgili karar verecek olan sen, kararını iyi ver. Ekmek ve bira uğruna (kararlarını) onun (suçlunun) hanesi, biraderi, karısı, bir aile üyesi, sülalesi, hısım ya da dostları lehine çevirme. Karar veremediğin bir davayı efendinin, kralın önüne getir ki, kararı kral versin".¹⁰⁵ Talimatnameden de anlaşılacağı üzere kararı iyi verilmesini, kendi çıkarları, menfaatleri neticesinde karar vermeyecekleri, acele etmeden davranmaları ve kararsızlık olması durumunda krala başvurmaları gerektiği vurgulanmıştır.

Adaletin sağlanması hususunda güneş tanrısına karşı sorumlu olan kral bu konuda oldukça titiz davranmaktaydı; sanık olarak yargılanan kimsenin kendisini savunması için oldukça geniş imkanlar tanındığı hiçbir sınırlanmaya veya baskı altına alınmadığı yazılı tabletlerden bilinmektedir. Sanıkların, savunmalarını edebi metinlere dayandırmalarına ve de kendilerini ifade edişlerinde şiir mantığı ve tamamlayıcı edebi söyler kullanmalarına izin verilmektedir.¹⁰⁶

Bu bağlamda, Hititlerde savunma hakkına tanınan özgürlüğün, antik Yunan dünyasındaki ünlü filozofların meşhur savunmalarıyla benzerlik taşıdığı, adalet ve bireysel ifade özgürlüğü açısından erken bir örnek teşkil ettiği söylenebilir.

3.1.1. Hattuşili'nin Vasiyetnamesi

Hitit kralı olan Hattuşili'ye ait olduğu anlaşılan bu belge vasiyetname niteliğinde olduğu için bu adla anılmaktadır. Metinde, kralın, veliaht olarak belirttiği kişiyi sadakatsiz ve liyakatsizliğinden dolayı azlettiği ifade edilmektedir. Belge aynı zamanda, kralın yöneticilere ve yerine düşündüğü veliaht I.Mursili' ye nasihat şeklinde oluşturmuştur. Kral kız kardeşinin oğlu Labarna'yı kendisinden sonra gelecek kişi olarak atadığını sonrasında ise bunu çözüme olarak nitelendirerek Kral, Murşili'yi veliaht ilan ettiğini, yaşanan bu durumu anlatmaktadır. Ayrıca yöneticilere öğütler vererek liyakatli ve adil olunmasının önemini vurgulamaktadır.¹⁰⁷

Madde 7 de ileri gelenlere öğütler içermektedir. 9 -12 maddelerdeyse kendi çıkarları için genç krallın yanlış yönlendirilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

¹⁰⁴ Erdal Doğan, **age**, 2012, ss.26.

¹⁰⁵ Erdal Doğan, **age**, 2012, ss.79.

¹⁰⁶ **age**, 2012, ss.79.

¹⁰⁷ Turgut Yiğit, *Hitit Krallığında Veliahtın Belirlenmesi*, Tarih Araştırmaları Dergisi, 2003, C. 22,S.34, s.144.

Siyasetname olarak değerlendirdiğimiz bu maddelerde yöneticilerin önceliğinin adaletli yönetim olması gerektiğini, kimsenin çıkarları doğrultusunda davranmamasını, mevkisini kullanarak kişisel çıkarlar gütmemesi ve kralı kullanmaya kalkışmaması, haksızlık yapmamaları, iltimas geçmemeleri tembihlenmektedir. Kral daha önce veliaht olarak düşündüğü kız kardeşinin oğlunu uygunsuz davranışları ve ciddiyetsiz tavırlarından dolayı sürmüştür. Ona atıfta bulunarak eklemektedir.

Kralın, idarenin sözleri önemlidir. Dinlenmemesi durumunda ölümü beraberinde getirecektir. Dinlenip saygı duyulmasındaysa kimsenin aç ve susuz kalmayacağını belirtmektedir. Devamın da geç veliahdın şahsına yönelik vasiyetleri yer almaktadır. (Ek-2)

Hattuşili kendinden önceki durumlara vurgu yapmıştır. Aynı hataları tekrarlamamasını, uyarılarını olgunluk çağına gelene denk dikkate almasını tembihlemektedir. Nasihatlerini tekrar etmesi gerektiğini istemektedir.

Öncelikle başına buyruk hareket etmemesi gerektiğini, büyüklerine merhametli olması gerektiğini, birini suç işlediğine kanaat getirmeden önce asiller meclisine danışması gerektiğini, bütün bunları yaptıktan sonra kendi kararını kendisinin vermesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Veliaht olarak başkasının düşünülmesinin ardından iç karışıklıklar, kız kardeşinin ve de oğlunun kayıtsız davranışları sonucu tahtı Murşili'ye bırakmış onun devlet yönetimi hakkında öğütlerini sıralamıştır. Dolayısıyla bu metin I. Hattuşili'nin vasiyetnamesi olarak anılmaktadır. (Ek-2)

Kendinden sonra tahta geçen I. Murşili'nin bu vasiyetnameyi dikkate aldığını yönetimin başarılarından anlaşılmaktadır. Ayrıca askeri başarıları Hitit tarihine geçmiştir. Halep ve Babil'e seferler düzenleyerek başkent Hattuşa'ya ganimetlerle dönmüştür.(Ek-2)

Ayrıca bu tabletlerin oluşturulmasının bir anda veya tesadüf olmadığını düşünmekteyim. Eski Mezopotamya'da M.Ö 2. Binyıl ve M.Ö I. Binyıl boyunca kaydedilmiş olan Narû edebiyatı'nın örneklerinden biri, Akad kralı Naram-Sin'e atfedilen Kutha Efsanesi'dir. Hitit başkenti Hattuşa'da da Kutha Efsanesi'nin versiyonları bulunmuştur.¹⁰⁸ Ninova'daki Assurbanipal kütüphanesi ve Sultantepe'den çıkan versiyonundaki belgelerin

¹⁰⁸ Naram-Sin ve Düşman Kabileler-Kutha Efsanesi: CTH 311.2.A (KBo 3.16 + KUB 31.1 + IBoT 4.7 Öy. 3'-17'), CTH 311.2.B (KBo 3.18 + KBo 3.17 + KBo 3.19 +, CTH 311.3 (KBo 3.20), CTH 311(KBo 22.85); Naram-Sin ve Düşman Kabileler-Kutha Efsanesi: Akadca Prizma Fragmanları: CTH 819 (KBo 19.98 -Beş taraflı prizma, KBo 19.99-Dört taraflı prizma)

sonunda Naram-Sin'in gelecekteki idarecilere öğütleri bulunmuştur¹⁰⁹. “ *Sen kim olursan ol, vali, prens ya da başkası ,tanrı (seni) bir krallığı yönetmeye çağırırsa, sana bir fildişi (?) tablet yaptım ve sana bir stel yazdım. Kutha'da, E-meslam'da, Nergal tapınağına bıraktım onu senin için. Bu belgeyi oku ve sözlerine kulak ver. Şaşırma, kafanı karıştırma. Korkma ve titreme! (st.147-153)... Bilge kâtipler stelini okusun. Stelimi okuyan ve beladan uzak duranlar, beni kutsayanları gelecekte (bir kral) kutsasın! (st. 173-175).*”¹¹⁰ Akad Kralı Naram-Sin'in bu öğütleri, özellikle tabletin okunmasının istenmesi Hattuşili'nin söyleleriyle oldukça benzemektedir.

Eski Mısır tarihine bakıldığında da nasihat şeklinde öğütler içeren belgeler yer almaktadır. Eski Mısır kaydında geçen Herakleopolis'te hüküm sürmüş kral Merikara'nın babası Heti tarafından yazılmış olduğu anlaşılmaktadır.¹¹¹ Genç krala nasihatleri memurlarına, askerlerine, yöneticilerine iyi davranmasını istemektedir. Düşmanlarına karşı her daim hazır ve güçlü olması gerektiğini, adil bir yönetimle iktidarının ancak kalıcı olabileceğini aktarmaktadır.

Yine Hitit kralı gibi o da iç düşmanlar karşısında nasıl zorluk yaşadığını oğluna nasihat şeklinde vurgulamaktadır.¹¹²

3.1.2. İleri Gelenlere Talimatlar(Saray Kroniği)

Eski Hitit döneminin önemli belgelerinden biride talimatlar içeren “(CTH 272) KBo 22.1” numaralı belgedir.¹¹³ Öğütler içeren daha önce ki maddelerden farklı bir metin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Miller metni “*kralın ileri gelenleri azarlaması*” şeklinde tanımlamıştır”.¹¹⁴ Saray kroniği, a saray anekdotu olarak da tanımlanan ve üst düzey kimselere hitaben yazdırılmış olduğu düşünülen bu belge de ülkede özellikle yönetim kısmında bir yozlaşmadan söz etmektedir.¹¹⁵(Ek-2)

Metinden de anlaşılacağı üzere erzak taşıyıcı olarak nitelendirilen bir tür meslek gurubunun yaşadığı sıkıntılar, devletin ileri gelenleri tarafından önemsenmemiştir. Bu durumundan haberdar olan kral ise halkın adaletle yönetilmesi gerektiğini, zenginlerin

¹⁰⁹ Gülgüney Masalcı Şahin, Hitit Metinlerinde Siyasetname Ve Nasihatname Literatüründen İzler, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,2021, 13(1), ss.22.

¹¹⁰ **A.g.t.**, 2021, ss.22-23.

¹¹¹ Gülgüney Masalcı Şahin, **a.g.t.**, 2021, ss.23.

¹¹² Marc Van de Mierop, *Eski Mısır Tarihi*, Homer Kitabevi,(çev. Ali Oğuz Bozkurt İstanbul 2019, s.93.

¹¹³ Gülgüney Masalcı Şahin, **a.g.t.**, 2021, ss.23.

¹¹⁴ **A.g.t.**, ss. 23.

¹¹⁵ **A.g.t.**, ss. 24.

korunmamasını ve onlarla samimiyet kurulmamasını nasihat etmekte; zengini gözetip fakireyse adil davranmamaktan bahsetmektedir.

Bu vasiyetname ile Mezopotamya tarihindeki erken hukuksal metinlerden biri olarak kabul edilen Urukaniya Kanunları arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir. “*Yetim ve dulu kuvvetli adam ezmesin diye Ningirsu ile Urukagina bir sözleşme yaptılar.*” şeklinde belirtilirken yine Ur-Nammu kanununun prologunda “*Öksüz zengine, dul kadın kuvvetli ve zengin adama teslim edilmedi*”¹¹⁶ şeklindeki maddeleri, fakirlerin devlet tarafından koruma altında olduğu benzerlikleri içirmektedir. Bu şekliyle, tıpkı günümüzdeki sosyal devlet anlayışlarıyla benzerlik göstermektedir.¹¹⁷

3.1.3. Pimpira Metni

Eski Hitit Dönemi’ne tarihlendirilen bir başka belge, Pimpira isimli şahsın adı ile anılan CTH 24 katalog numarasına ait metinlerdir¹¹⁸. Pimpira’nın kim olduğuna dair farklı teoriler mevcuttur. Kurban listelerinde adının geçmesi kraliyet üyesi olabileceğini düşündürse de Pimpira’nın tahttaki kralın destekçisi¹¹⁹ ve ya akıl hocası olabileceği metinden de anlaşılmaktadır. Pimpira ismini alan bu metinde: hasta bir kişiye iyi bakılması onun aç bırakılmaması, mevsim şartlarına göre kıyafetinin ve ortamının uygun olmasına, ayrıca Pimpira’nın Kralı koruduğuna, halkın da kralı koruyup gözetmesine, metinlerine(talimat) sahip çıkılarak dinlenilmesine vurgu yapılmaktadır.(Ek-3)

Metinde, Pimpira’nın kralı koruduğuna vurgu yapılmaktadır. Öncesinde ise açların doyurulması ekmek verilmesi, düzenin sağlanarak, hastalara yardımcı olunması öğütlenmektedir. Özellikle Mısır’ın Eski Krallık Dönemi yazıtlarında “*Açları doyurdum, çıplakları giydirdim*” sözleri pek çok ileri gelen tarafından kaydedilmiştir.¹²⁰ Farklı bölgelerin benzer olan metinleri dikkat çekmektedir.

Pimpira’ın yönetimde söz sahibi olduğu. Sözlerinin ve düşüncelerinin önemsendiği bilinmektedir. Yöneticilerin yoksula, yaşlıya, fakire sahip çıkılması yönün de öğütler verirken aynı zamanda kral(I. Murşili’ye) destek verdiğini söylemiştir. Ancak bu uyarlar

¹¹⁶ Tosun, Mebrure, Kadriye Yalvaç, **age**, 1975, ss. 39.

¹¹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasamızın Madde 61’ de, “*Ailenin Korunması ve Çocuk Hakları*” başlığında yer alan maddelerle benzerlik göstermektedir.
[Erişim:10.01.2025.10.00.//https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf]

¹¹⁸ Gülgüney Masalcı Şahin, **agt.** 2021, ss.24.

¹¹⁹ Ahmet Ünal, **age**, 1980, ss.409-410.

¹²⁰ Gülgüney Masalcı Şahin, **agt.**, 2021, ss.25.

yerini bulmamış Murşili'nin hükümdarlığı sırasında tahta göz diken kimseler olmuştur. Tahta göz diken, Kral Murşili'nin akrabası (kayınbiraderi), tarafından öldürülmüştür. Karışıklık gerçekleştirilen cinayetle kalmamıştır. Bu karışıklığın devam ettiğini Kral Telipinu Fermanı olarak bilinen yazılı metinden anlamaktayız. (Ek-3)

3.1.4. Telepinu Fermanı

Hitit devletinin son kralı olarak Telepinu kabul edilmektedir. Telepinu tarafından yazılan ferman son derece önem arz etmektedir. Bu ferman eski Hitit devleti hakkında bilgi vermektedir. Yukarıdaki metin de bahsettiğimiz kral Murşili'nin kayınbiraderi tarafından öldürülmesinden sonra cinayetler devam etmiştir. “Gasıp Krallar Devri” (M.Ö 1550- 1500) adıyla anılan kargaşa dönemine ışık tutan Hitit siyasi tarihinin adeta bir kanıtı niteliğindedir¹²¹ ve Eski Hitit Devleti'nin 50 yıllık siyasi döneminin önemli gelişmelerine ışık tutmaktadır.

Gasıp Krallar Devri denmesinin sebebi elli yıl içerisinde yaşanan iç çekişmelerdir. Bu çekişmeler yalnızca yönetim alanında olmamış askeri, ticari, kültürel olarak da bir takım değişikliklere gidilmiştir.

Bu dönemin kralları; Hantili, Zidanza, Ammunaş, Huzzia ve Telepinu' dur. Bu kısa ve çalkantılı dönem içerisinde tahta geçen kral Telepinu kaybedilen toprakları geri kazanmak istemektedir. Bundan önce kendi yönetimi içerisinde huzurun sağlanmasının farkındadır. Taht kavgalarına son verilmesi çağrısında bulunur ve bununla ilgili bir dizi önlem alır. Velihtlık meselesini belirli bir sisteme oturtur. O güne kadar yürürlükte olan kolektif ceza sistemini lağvederek, onun yerine ferdi ceza sistemini getirir. Gerçekten, Telepinu'dan evvel, kraliyet ailesinin fertleri arasında meydana gelen taht mücadelelerinde suçlu bulunan kişi, bütün aile efradı ile birlikte öldürülmek suretiyle kolektif cezaya çarptırılıyor, malına mülküne de devlet tarafından el konuluyordu. Telepinu, çıkarmış olduğu fermanla bu ilkel cezalandırma yöntemini ortadan kaldırmış, suçun kişisel olduğunu ilan etmiştir. Cezalandırılma yöntemi Pankuş kurulu huzurunda sorgulamak ardından ceza verme şeklindeydi. Cezalandırma yönteminin temelini ispat oluşturmaktaydı.¹²² Bir insanın suçu ispat bulunana kadar o kimse suçsuzdur veya masum kabul edilecektir bilincini oluşturmuştur. Bu madde, günümüzdeki Anayasanın 38. Maddesindeki suç ve cezalara ilişkin ilgili esaslara baktığımızda oldukça benzerlik göstermektedir. Günümüzden binlerce yıl önce yaşamış olan Hititlerde suç ve

¹²¹ Ekrem Memiş, **age**, 2020, ss. 98.

¹²² Ekrem Memiş, **agm**, 2020, ss. 94-98.

adalette baktığımızda gerçekten taktir edilmesi gereken unsurlar yer almaktadır. Bu açıdan Telepinu Fermanı oldukça önemlidir.¹²³

İç karışıklıkların ve de daha önceki karışıklıkların farkında olan, böyle meselelerin devleti yok etme noktasına getirdiğini bilen Telepinu hiçbir prensin ölmesine veya da öldürmesine gerek olmaksızın devletin yönetiminin hepsine ihtiyacı olduğunu farkına vardırılmış ve yönetimine ortak etmiştir. Fermanın son kısmında şöyle bahsedilmektedir.(Ek-5)

Son kısmında geçen vasiyetname niteliğindeki maddelerin kendinden sonraki yönetim tarafından büyük ölçüde uygulandığı da anlaşılmaktadır.

Benzerlik veya karşılaştıracak olursak 1215'te imzalanan Magna Carta (Büyük Sözleşme), İngiltere'de Kral John'un (Kral Jean) aristokratlar ile yaptığı bir antlaşmadır ve modern demokratik ilkelerin temellerinden biri olarak kabul edilir. Bu belge, kraliyet otoritesini sınırlayarak, hukukun üstünlüğü ve bireysel haklar tanınması açısından dünyanın ilk anayasa metni olarak bilinmektedir. Magna Carta bireylerin haklarını güvence altına alan bir hukuk belgesi iken, Telepinu Fermanı esas olarak iç düzeni sağlamaya odaklanmış bir kraliyet bildirgesidir. Ancak tarihsel bağlamları itibarıyla her iki metin de "hukuki düzenin tesisi" ve "yöneticinin sorumluluğu" gibi ilkeler açısından değerlidir. Telepinu Fermanı'nı görmezden gelmek, eski çağlardaki adalet ve yönetim anlayışının gelişim sürecini eksik anlamak anlamına gelir. Öyle ki M.Ö. 1500 yılına tarihlenen, 1215 Magna Carta sözleşmesinden binlerce yıl öncesindeki, Telepinu fermanını yok saymak olur...

3.1.5. I.Şuppiluliuma'nın Azzi-Hayaşa Kralı Hukkana ile Antlaşması Metni

Yukarıda yer alan belgeler siyasetname ve nasihatname niteliğinde öğütler içermekteydi. Bu belgenin özelliği ise ahlaki ve geleneklere sahip çıkılmasını içeren öğütlerden oluşmasıdır. Öyle ki Hitit toplumlarında, yakın akrabalar ile cinsel ilişki yasaklanmıştır.¹²⁴ Şuppiluliuma, kız kardeşinin evliliğiyle ilgili uyarıda bulunur. Hitit geleneklerine bağlı kalınması, geleneklerin unutulması durumunda yok olacağını vurgulamaktadır. Hayata ülkesinin geleneklerinin kendilerine uymadığını yaşanan etkileşimler sonucunda çıkarım ve nasihatler oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu çıkarımlar aşağıdaki karşılaştırmalı metinlerden de anlaşılacağı üzere Hatti ülkesindeki törenin önemi vurgulanmaktadır. (Ek-4)

¹²³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasamız Madde 38' deki "Suç Ve Cezayla İlişkili Esaslar" kısmıyla benzerlikler göstermektedir. [Erişim:10.01.2025.10.00, // <https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709-19821018.pdf>,ss.8.]

¹²⁴ Gülgüney Masalcı Şahin, **agt**, 2021, ss.27.

Resim 3.2.: Suppiluliuma ile Hukkana Arasındaki Antlaşma metni. Arkeoloji Müzesi, İstanbul

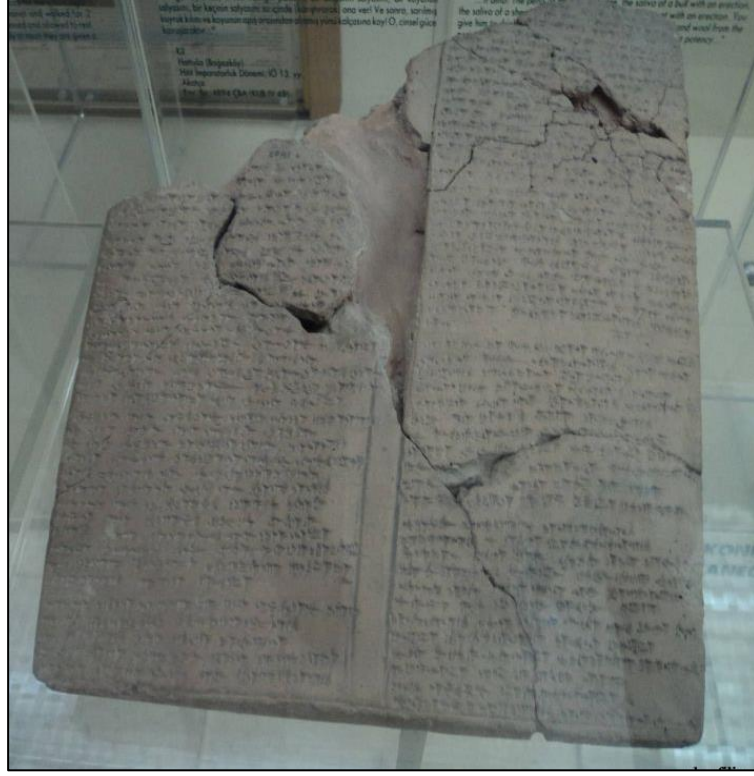
Kaynak:(Erişim:10.01.2025.10.00,<https://arkeofili.com/istanbul-arkeoloji-muzelerinde-sergilenen-22-tabletin-tercumesi>)

3.1.6. Farklı Belgelerden Örnek Metinler

Yönetimin nasıl olması gerektiği genel olarak ve ya da veliahta hitaben maddeler halinde belirtilmişti. Parça parça olarak elde edilen bu metinler ise siyasetnameden farklı olarak hassasiyetlerden bahsetmektedir. Tapınak görevlilerinin, önemli bir iş yaptıklarından, yaptıkları işin öneminin tanrılara hizmet etmeleri olduğu, dolayısıyla temiz olmaları ve etrafi temiz tutmalarına ayrı bir özen gösterilmektedir: *“Ayrıca günlük somun ekmekleri hazırlayanlar temiz olsunlar! Onlar yıkanmış (ve vücut kılları) kesilmiş olsun! Onların kılları ve tırnakları kesilmiş olsun. Temiz elbiseler giymiş olsunlar. Eğer (böyle) değil(seler) hazırlamasınlar... İçinde somun ekmeklerin hazırlandığı fırın süpürülmüş ve su serpilmiş olsun. Ayrıca bölme yerinin kapısına bir domuz veya bir köpek yaklaşmasın!”*¹²⁵

Tapınak personelinin temiz olması ve bu konuya oldukça özen göstermesi konusunda nasihat içirmektedir. Ayrıca dışarıda gezinin hayvanların eşikten içeri geçmemesi uyarısı da yapılmıştır.

¹²⁵Gülgüney Masalcı Şahin, **agt**, 2021, ss.28.(CTH 264, KUB 13.4 ii 14-20; Aygül Süel Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1985, s. 22-23.

Resim 3.3.: Asker yemini olarak bilinen tablet. Arkeoloji Müzesi, İstanbul

Kaynak:(Erişim:10.01.2025.10.00,<https://arkeofili.com/istanbul-arkeoloji-muzelerinde-sergilenen-22-tabletin-tercumesi/>)

Hititlerde günümüzde olduğu gibi doğrudan atasözü olarak kaydedilmiş sözler bulunmamaktadır, yalnız durumu özetleyen: “*insanlar arasında şöyle söylenirdi*” diye sözler ile yine geniş bir ifadeyi kısa bir cümle ile özetleyen pasajlar bulunabilmektedir.¹²⁶ “*Ölümü satmayınız ve ölümü satın almayınız, Ekmeği yiyin, suyu için*”.¹²⁷ Ölüme hiçbir şekilde sebep olunmaması, ayrıca kanaatkâr davranılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Gerek Mezopotamya’da, gerekse Anadolu’daki kavimlerde insanoğlunun günaha, suça yatkın olduğu düşüncesi vardır. Nippur’da bulunan ve altı parçadan oluşan bir Sümer tabletindeki şiirde yer alan “*Onlar -yiğit bilgiler- pek doğru ve yerinde olarak şöyle derler: 'Hiçbir çocuk anasından günahsız olarak doğmaz, eskiden beri masum bir genç var olmadı'*”¹²⁸ sözleri bu düşüncelyi

¹²⁶Gülgüney Masalcı Şahin, **agt**,2021, ss.28.

¹²⁷ Ayşegül Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985, s.22-23.

¹²⁸Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer’de Başlar*, İstanbul, (çev.) Hamide Koyukan, Kabalcı yayınevi,1999, ss.149.

kanıtlar niteliktedir. Yine, Boğazköy’de bulunmuş olan CTH¹²⁹ 378’de Hitit kralı II.Murşili’nin veba duaları tabletinde (**Resim 3.4**). aynı inanç yer almaktadır: “İnsanlar her zaman günah işler. Babam da Hatti Fırtına Tanrısı’nın sözüünü çiğnedi. Ama ben hiç günah işlemedim. Yine de, babanın günahı oğluna gelir ve babamın günahı da bana geçti”¹³⁰.

Resim 3.4.: II. Murşili’nin Veba Duası olarak bilinen tablet. Arkeoloji Müzesi, İstanbul.

Kaynak: (Erişim:11.10.2024,12:15, <https://arkeofili.com/istanbul-arkeoloji-muzelerinde-sergilenen-22-tabletin-tercumesi/>)

Hititler hastalıkların varlığını doğaüstü kaynaklar tarafından verildiğine inanmaktadırlar. Hatta tanrılar için yapılan törenlerin yeterli ve layığıyla yapılmadığını düşünmektedirler.¹³¹ İlahi, yani tanrısal güçler, insanların tanrılara karşı tutumuna bağlı olarak olumsuz şekilde değişebiliyordu. İnsan, tanrıyı öfkelenendirir veya onu ihmal ederek günaha girerse, hastalıkla cezalandırılıyordu. Bunun yanı sıra, zaten doğası gereği kötü olan şeytani güçler de vardı. Bu güçler, mağaralar, düdenler ve yer çatlakları gibi yerlerden yeryüzüne

¹²⁹CTH (Catalogue des textes hittites/Hitit Metinleri Kataloğu), 1971’de Emmanuel Laroche tarafından yayınlanmış olan Boğazköy tabletlerini içeren katalogdur. CTH’de listelenmiş Hitit çivi yazısı metinleri çevrimiçi kataloğu ve dijital arşiv için Bkz.: https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/index_en.php

¹³⁰ Ebru Acar, *Eskiçağ Anadolu’sunda beslenme (M.Ö II.Bin Yıllın Sonuna Kadar)* (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi),Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,2019, ss,70-71.

¹³¹ Mehmet Nahit Çiçek, **a.g.t**, 2009, ss.15-16.

çıkarak insanları olumsuz şekilde etkiliyorlardı.¹³² Bu inanç bakımından, Hitit toplumu ile Mezopotamya, Mısır medeniyetleri arasında benzerlikler yer almaktadır.

Hititlerin hijyen konularına dikkat ettiklerini bilmekteyiz. Bu konunun önemini krala ait su testisinin içinde saç teli bulunmasında ihmali görülene ölüm cezasına çarptırılmasından, yiyecek hazırlayanların tırnaklarının, saçlarının uzatılmaması, giysilerinin temiz tutulması, yiyecek pişirilen yerlerin temiz tutulması buralara domuz ve köpek yaklaştırılmamasına dikkat edilmesi hususunu anlamaktayız.¹³³ Tüm bunlar düşünüldüğünde kralın adaleti sağlayarak, tanrıların verebileceği felaketlerden biri olan salgın hastalıkları çeşitli bayramlarla, dualarla toplumdan uzak tutmak istemesi olarak düşünülebilir. **(Resim 3.4).**

Aile içi tartışmalara da değinilmiştir. Burada ise büyü ve dua yoluna gidilmiştir. “Eğer ona babası hakaret ederse sen onu işitme! Eğer ona annesi hakaret ederse sen onu işitme! Eğer ona erkek kardeşi hakaret ederse sen onu işitme! Eğer ona kız kardeşi hakaret ederse sen onu işitme! Eğer ona akrabası/kayınbiraderi hakaret ederse sen onu işitme! Eğer ona arkadaşı/ dostu hakaret ederse sen işitme!”¹³⁴

Hitit Kralına ait oluğu anlaşılan bir farklı belgedeyse Hitit Kralı müttefikine hastalık gibi zamanlar geçirildiğinde veya savaş zamanında düşmanın şehrine gider ve orada zilin (müziğin) etkisiyle halkına verdiği sözleri unutmaması tembihlemektedir.¹³⁵ Bu anlaşma şeklindeki metnin kimler arasında olduğu bilinmemekle birlikte buradaki metnin ise kendisine halkın çıkarlarını unutturulacak şekilde muameleye bırakılması durumunda uyanık davranması gerektiğini vurgulanmaktadır, şeklinde yorumlamaktayım.

¹³² Ahmet Ünal, *Hitit Tıbbının Anahatları*.1980, s.483.

¹³³ Hande Duymuş Florioti, Gözde Demirci, *Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma*, Tarih Araştırmaları Dergisi, 2013, 32(54), ss.36.

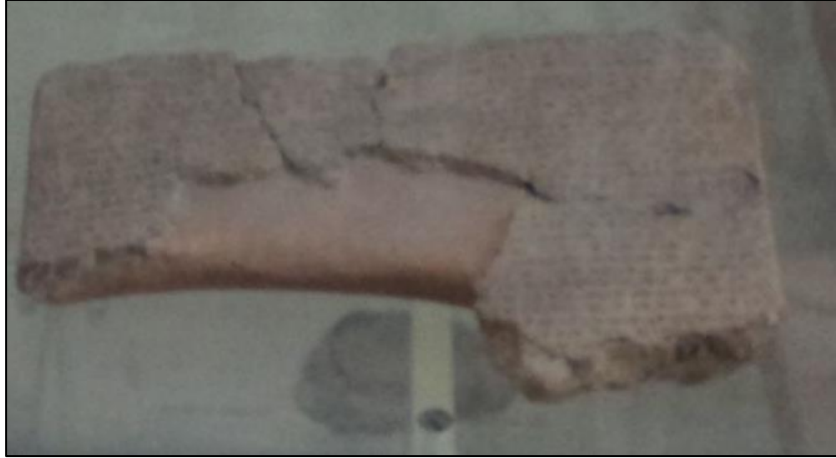
¹³⁴ Gülgüney Masalcı Şahin, *agt*,2021, ss.28.

¹³⁵ *Age*, 2021, ss.28-29.

Resim 3.5.: Šuppiluliuma'nın Yıllığı olarak bilinen tablet. Arkeoloji Müzesi, İstanbul

Kaynak: (Erişim: 11.10.2024, 12:15, <https://arkeofili.com/istanbul-arkeoloji-muzelerinde-sergilenen-22-tabletin-tercumesi/>)

Resim 3.6.: Ullikummi Şarkısı olarak bilinen tablet. Arkeoloji Müzesi, İstanbul.

Kaynak: (Erişim: 11.10.2024, 12:15, <https://arkeofili.com/istanbul-arkeoloji-muzelerinde-sergilenen-22-tabletin-tercumesi/>)

Karşılaştırmak gerekirse bilgelik edebiyatı, atasözleri ve öğütlerin kaydedilmesi Eski Mezopotamya'da çok daha gelişkin bir düzeydedir. Sümer edebiyatı içerisinde “özlü sözler”

olarak değerlendirilen edebi metinler Mezopotamya'daki önemli edebi türlerdendir. Sümerlilerden sonra bu özlü sözlerin çift dilli olarak oluşturuldukları bilinmektedir.¹³⁶

3.2. Hitit Tasvir Sanatında Suç ve Adalet Kavramı

Hititlerin birçok tanrılı yapıya sahip olması Hitit Sanatını da doğrudan etkilemiştir. Kazılarda çıkarılan seramiklerde; kutsal evlilik, bayramlar, ejderin öldürülmesi konuları işlenmiştir. Ayrıca; heykelciklerin varlığı bilinmektedir. Bronz, fil dişi, altın gibi malzemeden olabileceği gibi pişmiş topraktan örnekleri de oldukça yaygındır. Aslan ve boğa başta olmak üzere çeşitli hayvan figürlerinin varlığına rastlanmıştır. Hitit kabartma sanatında mühürler önemli bir yere sahiptir. Mühür sanatı içerisinde damga mühürler ön palan çıkmaktadır. Mühür sanatında kullanılan malzeme tıpkı heykelcik eserlerinde kullanılan malzeme gibi çeşitlilik göstermektedir. Mühürlerde tasvir sanatının konusunu ise insan ve hayvanlar oluşturmaktadır. Hitit başkenti Hattuşa' da özellikle tapınaklarda sanatçı atölyelerinin olduğu bilinmektedir. Tapınaklarda çeşitli sanatlar yapılmakta, ayrıca sarayda, ayakkabı ve deri işleme atölyeleri olduğu bilinmektedir.¹³⁷

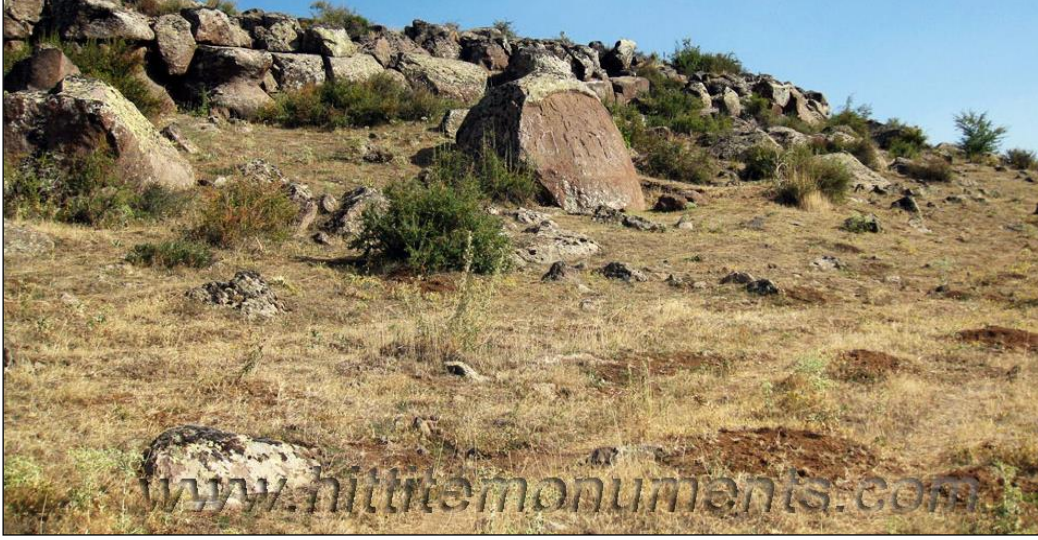
Ayrıca Hititlerde yolların ayrı bir önemi vardır. Hititler, bu yollar üzerine çeşitli anıtlar kurarak hakimiyetlerini, kabullenişlerini, güçlerini, bölgelerini göstermek istemişlerdir. Kaya kabartmalarını bezemek Mezopotamya'da ve İran' da bilinmekteydi. Özellikle Mezopotamya yönünde, yol güzergahlarına oluşturulan İmamkulu Kaya Kabartması, Fraklin Kaya Kabartması, Sirkeli Kaya Kabartması örnek olarak gösterilebilir. Bu kaya kabartmalarının esas amacı tanrıların kutsanması, kralın tanrılarına şükretmesi, onların gözüne girmek istemeleri, adaletli bir yönetim sergilediklerini göstermek istemeleri olmuştur. Bu yönüyle bu kabartmalarının başta dinsel olmak üzere siyasi hakimiyeti ve askeri gücü temsil etmek oluşturulduğunu düşünmekteyim.

Hititlerde sanat, kabartma şeklinde yapılan tasvir sanatı, suç ve adalet sistemi ile dini inanışların hukuka yansması açısından değerli veriler sunmaktadır.

¹³⁶ Gülgüney Masalcı Şahin, **agt**, 2021, ss.29.

¹³⁷ Andreas Schachner, *Hattuşa Efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun İzinde*, (çev.) Işıl Işıklıkaya Ankara, 2019 ss. 36 – 40.

3.2.1. İmamkulu Kaya Kabartmasında Suç ve Adalet Kavramı

Resim 3.7.: İmamkulu Kaya Kabartması, Kayseri

Kaynak:(Erişim:10.01.2025.10.00, <https://www.hittitemonuments.com/imamkulu>)

İmamkulu Kaya Kabartması, Kayseri İlinin Develi İlçesindeki İmamkulu Köyünde, Şimşekkaya Mevkiinde bulunmaktadır.¹³⁸

Tek paye bir kayanın oyulmasıyla oluşturulan anıtın üzerine üç sahnen oluşan resimler yer almaktadır.¹³⁹ Anıta cepheden bakıldığında sol başta yer alan insan figürleri yer almaktadır. Omzunda yay tutan, belinin sol tarafında kabzasıyla görünen bir kılıç taşıyan ve sol elinde bir mızrak tutan bu kişinin, savaşa hazır bir asker olabileceği anlaşılmaktadır. Uçları yukarı kalkmış şekilde tasvir edilen pabuçlar, klasik Hitit pabuçları olmalıdır. Bu bir savaşçıdır, bu figürün bir kral olmadığını anlamaktayız. Bu çıkarımımız, mızrağın uç tarafındaki Luvi Hiyeroglifi ile yazılmış yazıda bu kişinin bir prens olduğunun belirtilmesiyle netlik kazanmaktadır. Prensın adı “*Kuwalanamuwa*” veya “*Karaşmuva*” olarak anlaşılmaktadır.¹⁴⁰. Bu kişiyi bir mülki amir, muhtemelen bu kayanın yapımına vesile olan vali olarak değerlendirebiliriz. Kabartmanın ortasında dini ve mitolojik unsurlar yer almaktadır. Dağ tanrısının Hurri kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Sahnenin en alt kısmında ise üç tane aslan başlı, insan vücutlu doğüstü yaratık yer almakta olup, onların ellerinin üzerinde, önceki

¹³⁸ Mehmet Nahit Çiçek, *Hitit İmparatorluğu Dönemi Kaya Anıtları*, Selçuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009 s.35.

¹³⁹ Muhammed Fazıl Himmetoğlu, İmamkulu Kaya Kabartması'nın Kültürel Ve İkonografik Tahlili, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırma Dergisi*,2019, 6(3), ss.444.

¹⁴⁰ *Age*, 2019, ss.443-444.

tasvirlerden de bilindiği üzere üç dağ tanrısı görülmektedir.¹⁴¹ Dağ tanrılarının üzerinde, bir boğaya koşulmuş arabasının üzerinde sağ elinde gürzünü, sol eliyle ise arabasının dizginini tutan Fırtına Tanrısı'nın varlığını görmekteyiz. Fırtına Tanrısı, diğer tanrılarının üzerinde olacak şekilde resmedilmiştir. Bu tanrılar, “*Namni*” ve “*Hazzi*” dağlarını temsil eden tanrılar olarak resmedildiği düşünülmektedir.¹⁴² Fırtına Tanrısı'nın varlığını, külahındaki boynuzlarından ve boğayla birlikte resmedilmesinden anlamaktayız. Dağ tanrılarının üzerinde resmedilmiş olması, Fırtına Tanrısı'nın diğer tanrılarının üzerinde olduğunu ve onlara hakimiyet sağladığını göstermektedir.

Resim.3.8.: İmamkulu Kaya Kabartması, Kayseri

Kaynak: (Erişim:10.01.2025.10.00, <https://www.hittitemonuments.com/imamkulu>)

¹⁴¹ Age, 2019, ss.443-445.

¹⁴² Age, 2019, ss. 444.

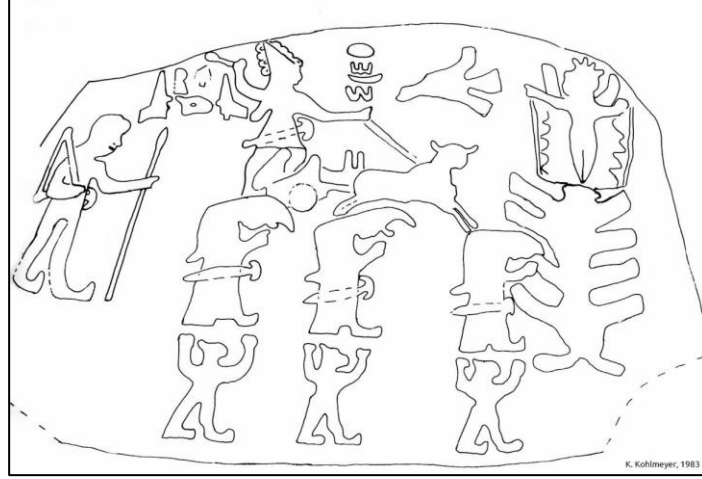
Resim 3.9.: İmamkulu Kaya Kabartması, Kayseri

Kaynak: (Erişim:10.01.2025.10.00, <https://www.hittitemonuments.com/imamkulu>)

İmamkulu Kabartması'nın tam ortasında yer alan tasvir Fırtına Tanrısı'dır. Ortada resmedilmesinin sebebi yukarıda da bahsettiğim gibi diğer tanrıların üzerinde olması ve onlara hakimiyet kurmasından kaynaklanıyor olmasıdır. Fırtına tanrısı Hititler'den önce de Anadolu'nun en önemli tanrısıydı. Hurriler ve Hititler için de önemli olan bu tanrı kültürlerine göre farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Fırtına Tanrısı'nın Hititlerde karşımıza çıkması genellikle boğayla temsil edilmesinden anlaşılmaktadır. Boğaya koşulmuş bir araba üzerinde, boğanın üzerinde ya da boğanın kendisi olarak da resmedilebilmektedir. İmamkulu Kabartması'nda ise Fırtına Tanrısı boğayla birlikte yer almaktadır. Buradaki resme hareketlilik kazandırmak veya hareket halindeki durumu tasvir etmek amacıyla oluşturulduğunu düşünmekteyim. Fırtına Tanrısı adı anıtta "Luwice" olarak yazılmıştır. Halep'in Fırtına Tanrısı "Teşup" olarak okunmaktadır. "Luwice" olan Fırtına Tanrısı'nın adı "Tarhu" veya "Tarhunza" aynı dilde boğa anlamına gelmektedir.¹⁴³ Boğa, dağ, fırtına, tanrı hatta Toros kavramları arasında ilişkilerinin varlığı söz konusudur. Göbeklitepe, Çatalhöyük gibi antik öncesi yerleşim yerleri yabancı boğaların varlığını ve avcı toplayıcı hayatla bütünleştiklerini ispatlar niteliktedir. Boğanın eski insan için önemli bir geçim kaynağı olduğu bilinmektedir. Neolitik Çağ'da insan ile boğa arasındaki ilişkiye bakıldığında, boğanın yağmurun ardından otlaklara yönelmesiyle avcı-toplayıcıların da boğayı takip ettiği

¹⁴³ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu, Kitap: 2, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları*, İstanbul. 2003.

görülmektedir. Yabani boğa (aurochs), otlaklara ulaşmak için yaylalara ve dağ eteklerine çıkar, ardından ovalara inerek Anadolu’da dağ ile ova arasında bir güzergâh oluşturmuştur. Bu durum, avcı-toplayıcıların boğayı takip etme davranışını mevsimlerin döngüsünden öğrendiğini göstermektedir.¹⁴⁴ Yukarıda da belirttiğim bu varlığın tesadüf olmadığı yıllarca gelen geleneklerin tasvir sanatına yansıdığını görmekteyiz.

Resim 3.10.: İmamkulu Kaya Kabartmasının Kabartmanın Çizimi (K. Khlmejer, 1983)

Kaya kabartmasının sağ tarafındaki sahne dikkat çekmektedir. Fırtına tanrısına bakar vaziyette tasvir edilen çıplak bir kadın figürü, kollarını iki yana açmış, kollarının altında veya arasında şeklinde yorumlayabileceğimiz kanatlar ye almaktadır.¹⁴⁵ Bu figürün, başında tacının bulunmasından dolayı Tanrıça İştar’ı tasvir ettiği düşünülmektedir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Ian, Hodder, *Çatalhöyük Leoparın Öyküsü*, (çev.) Dilek Şendil, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, ss.79.

¹⁴⁵ Hande Köprüoğlu, *Hittite Rock Reliefs In Southeastern Anatolia As A Religious Manifestation Of The Late Bronze And Iron Ages*, A Master’s Thesis, Department of Archaeology, Ankara, İhsan Doğramacı Bilkent University, 2016.

¹⁴⁶ Ahmet Ünal, *a.g.e*, 2003, ss.136.

Resim 3.11.: (Eski Babil'den Reliefi Tanrıça İştar, British Museum)

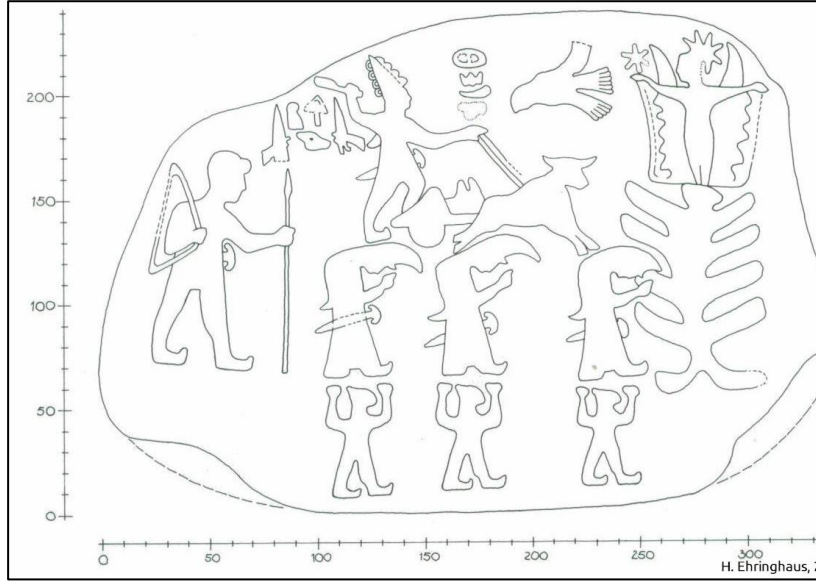
Bu tanrıçanın Güneş Tanrısı Hepat olduğunu düşüncesi de hakimdir.¹⁴⁷ Hepat adaleti temsil eden güneş tanrıçasıdır. Hitit panteonunda Arinna olarak da anılmaktadır. Bu tanrıçanın kraliyetin koruyucu tanrıçası olduğu bilinmektedir.¹⁴⁸ Hepat veya Arinna panteonunun baş tanrıçasıdır ve birçok kabartmada Teşup ile yer alarak adaleti yeryüzünde temsil ettiklerini bilmekteyiz. Güneş Tanrısı olarak bildiğimiz bu tanrının neyin üzerinde tasvir edildiği konusu oldukça yoruma açıktır. Kimi araştırmacılar bunu saçaklı, sembol bir ağaca benzetmektedirler. İştar'la hayat ağacının birlikte resmedilmesi olağan bir durumdur. Bir başka görüş ise buradaki sembol kanadı olan bir aslan şeklinde yer aldığıdır¹⁴⁹ Aslan, İştar'ın en önemli sembol hayvanlarından bir tanesidir. Antik Babil'in İştar kapısındaki aslan motifleri, bu sembolün önemli örneklerindedir. Ancak unutulmamalıdır ki aslan, Güneş Tanrısı Hepat'ın da sembolüdür. Oldukça yoruma açık olan bu sembole farklı açılardan bakan araştırmacılar da vardır. Bu farklı görüşlerden bir tanesi de¹⁵⁰, benim de yakın olduğum görüş, figürün bir kartalı ya da çift başlı bir kartalı tasvir ettiği yönündedir.

¹⁴⁷ Muhibbe Darga, **a.g.e.**, 1992, ss.184

¹⁴⁸ Tülen Bozkurt Cengiz, Hitit Krallığında Arinna'nın Güneş Tanrıçası Kültü", Tarih araştırmaları Dergisi, 2018, 64(37), ss.128.

¹⁴⁹ Muhammed Fazıl Himmetoğlu, **agm**, 2019, ss.445.

¹⁵⁰ Darga, **a.g.e.**, 1992, ss.181.

Resim 3.11.: İmamkulu Kaya Kabartması, Kayseri

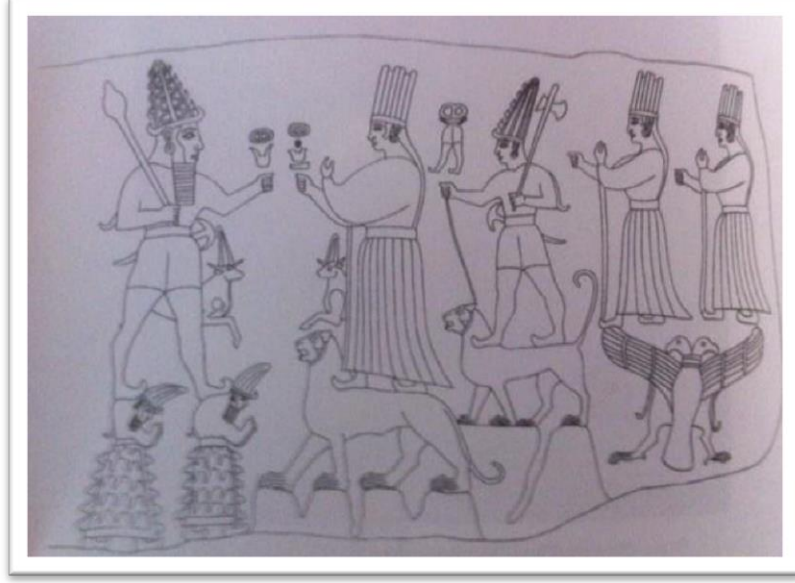
Kaynak:(Erişim:10.01.2025.10.00, <https://www.hittitemonuments.com/imamkulu>)

Kartal ve çift başlı kartal sembolü çoğu antik medeniyette görülen bir semboldür.¹⁵¹ Kartal veya çift başlı kartalın güneşi dolayısıyla adaleti temsil ettiğini bilmekteyiz.¹⁵² Tanrıçanın kim olduğu fark etmeksizin Anadolu’da tanrıçaların sembolleri arasında güneş ve adalet sembolü yer almaktadır. Önemli detaylardan birisi de tanrıça tasvirinin ışık saçır gibi resmedilmesidir. Güneş adaleti, adaletli yönetimi ve siyasi egemenliği temsil etmektedir. Adaletin üstünlüğü, toplumun ancak adaletin sağlanmasıyla var olacağı siyasi bir mesaj niteliğindedir. Hititlerin kanatlı güneş sembolü ile doğrudan ilişkisi olduğunu düşündüğümüz bu kabartma motifi suç ve adalet kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir. Toplumsal olarak dini inanışların temelini adalet kavramıyla bütünleştirildiği bilincinin varlığının ispatı niteliğindedir. Hitit kabartmalarında bu mitolojik kuş tasvirinin örneklerine Alacahöyük’ te, Yazılıkaya’ da rastlanılmıştır..¹⁵³ Yazılıkaya kabartması içerisindeki tasvirde bulunan Güneş Tanrıçası Hepat’ın alt kısmında çift başlı kartal sembolüne yer verilmiştir.

¹⁵¹ Gönül Tekin, Güneş’in Kuşları: Phoenix Ve Anka, TUBA/JTS 32/I, 2008 ss. 425.

¹⁵² Muhammed Fazıl Himmetoğlu, Eski Çağ Paradigmasında Orta Asya, Mezopotamya Ve Anadolu’da Çift Başlı Kartal Fenomeni Ed: Mustafa Öztürk, Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı, Kayseri, 2018 ss.739.

¹⁵³ Sedat Alp, a.g.e. 2005 ss.25-36.

Resim 3.12.: Yazılıkaya (Sedat Alp, Hitit Güneşi)

Kabartmada bir kuş sembolü de tanrı ve tanrıça arasında resmedilmiştir. Kuşun Hitit altarlarında sıklıkla sembolize edildiğini bilmekteyiz.¹⁵⁴ Uçar vaziyette resmedilen kuş tasvire oldukça hareketlilik getirmiştir. Kuşun çift başlı kartal figüründe olduğu gibi, güneşi ve güneş tanrıçasını temsil ettiği düşünülmektedir. Güneşin aydınlatıcı gücü adaleti sembolize eder. Adalet bir toplumu var eden ışıktır şeklinde yorumlanabilir.

¹⁵⁴ Muhammed Fazıl Himmetoğlu, **agm**, 2019, ss.446.

3.2.2. Fraktin Kaya Kabartmasında Suç ve Adalet Kavramı

Kayseri ilinin Develi ilçesine bağlı eski adı Fraktin olan Gümüşören Beldesi sınırları içerisinde yer almaktadır.¹⁵⁵

Resim 3.13.: Fraktin Kaya Kabartması, Kayseri

Kaynak:(Erişim:10.01.2025.10.00, Kaynak: <https://www.hittitemonuments.com/fraktin/>)

Fraktin Kaya Anıtı 7 m. yüksekliğindeki sert bir kaya üzerine friz şeklinde işlenmiştir. Frizin uzunluğu 3.25m., yüksekliği ise,1.30m.'dir.¹⁵⁶Buradaki önemli husulardan biri figürlere detaylı şekilde yer verilmemiş olmasıdır. Taslak şeklinde figürler oluşturulmuş diyebiliriz Fraktin kaya anıtı üç bölümden oluşmaktadır. İkisinde figüratif sahneler üçüncüsünde ise hiyeroglif yazıt vardır. Sağdaki birinci bölümde tanrıya adak sunan bir erkek betimlenmiştir Tanrı görsel olarak “DLAMA/KAL-Koruyucu” Tanrıya benzetilmiştir.¹⁵⁷ Karşısındaki erkek figürünün üzerindeki yazıtı Güterbock:” Büyük Kral Hattuşili Büyük Kral” olarak okumuş ve bu kralın III Hattuşili olduğunu söylemiştir.”¹⁵⁸ Erkek figürün ve tanrının yüzleri birbirlerine

¹⁵⁵ Nimet Özgüç, *Fraktin Eserleri*, Belleten, 1955, 75(19), ss.295.

¹⁵⁶ İsmail Coşkun, Medya Koç, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları, Fraktin Kaya Anıtı*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2019, S.23, ss.81.

¹⁵⁷ Darga, **age**,1992, ss.178.

¹⁵⁸ İsmail Coşkun, Medya Koç, **agm**, 2019,ss.82.

dönüktür; kıyafetleri ve başlıkları birbirinin benzeri şeklindedir. Fırtına Tanrısı ve Kralın başları ile ayakları profilden, gövdeleri cepheden gösterilmiştir. Başın profilden gösterilmesinin nedeni başlıkta bulunan boynuzların vurgulanması olarak da düşünülmektedir.¹⁵⁹ Fırtına Tanrısı sağ elinde, krallık sembolü olarak düşünülen, Lituus tutmaktadır. Tanrı sağ omzuna yasladığı Lituusu havaya kaldırır şekilde tutmaktadır. Tanrının sol elindeki üçgen obje ise huzur sağlık ve iyilik anlamında kullanılmaktadır.¹⁶⁰ III. Hattuşili olduğunu bildiğimiz kral figürü sol eliyle yay tutmaktadır. Yay, M.Ö 13.yy.da erkek figürlerinde sıklıkla görülen bir tasvir şeklidir¹⁶¹. Bu tasvirlerin Hitit sanatında örneklerini bilmekteyiz.

Resim 3.14.: Fraktin Kaya Kabartması, Kayseri

Kaynak:(Erişim:10.01.2025.10.00, Kaynak: <https://www.hittitemonuments.com/fraktin/>)

Kral III. Hattuşili tanrının lütfunu kazanmak için sağ eliyle libasyon sıvısını sunmaktadır. M.Ö 2. Bin Hitit sanatında, tanrıların altar masasıyla diğer figürlerden ayrılması ve hakimiyet sağlar şekilde tasvir edilmesi yaygındır. Farklı şekilde yer alan altar, burada ise kral ve tanrının karın hizasına kadar gelmektedir. Altarın yalın olmayıp bezemeli şekilde tasvir edildiğini görmekteyiz. Eğik çizgiler şeklinde bezemelidir. Bu sunak tipi, özgün Hitit

¹⁵⁹ Agm,2019, ss.82-83.

¹⁶⁰ Agm,2019, ss.82-84.

¹⁶¹ Agm,2019, ss.82-85.

sunaklarının bir örneği niteliğindedir. M.Ö 2.bin yıl boyunca yer almıştır.¹⁶² Üzerindekilerle birlikte yumruk şeklindeki Hitit kabındaki altara benzemektedir.

Resim.3.15: Fraktin Kaya Kabartması, Kayseri

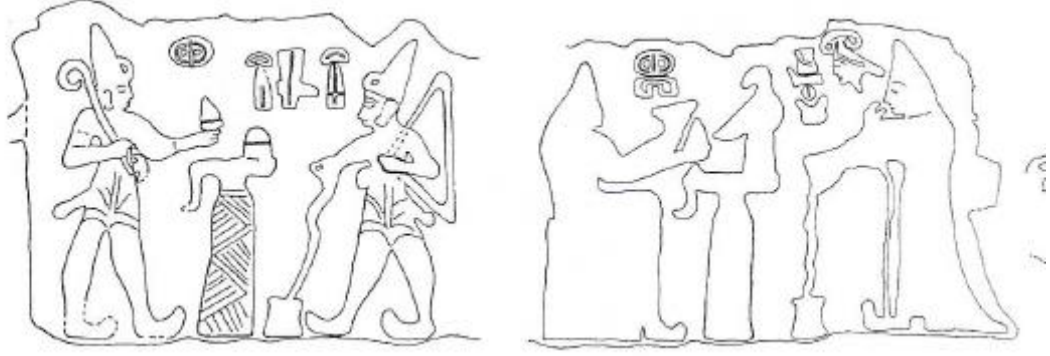
Kaynak:(Erişim:10.01.2025.10.00, Kaynak: <https://www.hittitemonuments.com/fraktin/>)

İkinci bölüm olarak nitelendirilen ortadaki bölümdeyse tanrısının lütfunu kazanmak, belkide yukarıda belirttiğim üzere kendini ve halkını, kötü ruhlardan, büyüden, salgın hastalıklardan korumak için adalet yemini etmekteydi. Coşkun'un aktardığına göre, Bossert tarafından Tanrıçanın üzerindeki yazı "Tanrıça Hepat" olarak nitelendirilmiştir.¹⁶³ Karşısındaki kadın figürünün üzerindeki yazıtıysa J, Gelb tarafından ayrı zamanda III. Hattuşili'nin eşi olan, "Puduhepa, Büyük Kraliçe" olarak okumuştur.¹⁶⁴

¹⁶² Darga, **a.g.e**, 1992, ss.178-179

¹⁶³ İsmail Coşkun, Medya Koç, **agm**, 2019,ss.83.

¹⁶⁴ **Agm**,2019, ss.83-84.

Resim 3.16.: Fraktin Kaya Anıtı (Kohlmeyer, 1995: 24, 25, 26.)

Tanrıça Hepat'ın önündeki sunakta ayrıntılar belirgin olarak bilinmemektedir. Sağ tarafta tablanın üstünde duran nesnenin ne olduğu fikri oluşturulamamaktadır. Anıtın dikkat çekici yönü, içinde kraliçenin de bulunduğu figürlerin detaylarının işlenmemiş olduğu sağ tarafta bulunmaktadır. Kıyafetleri oldukça benzer olan iki kadın figürü, Tanrıça ve kadın figürü, yer almaktadır. Burada bir benzetme yapmak yerinde olacaktır: Bitik Vazosu'ndaki ¹⁶⁵ gibi işlemez tek parça kıyafet içinde kadın elbisesi gibi yüzünün bir kısmını ve bacakların tamamını kapatan uzun bir elbisesi vardır. Başlarıysa: Eflatunpınar anıtındaki kadın tasvirine, Alacahöyük kazısında ortaya çıkarılan biri ayakta duran, diğeri tahtta oturan tanrıça heykelciklerine, Norbert Schimmel koleksiyonunda yer alan heykelciklerin geniş kenarlı yuvarlak başlıklarına benzetilmiştir.¹⁶⁶ Tanrıça Hepat'tan daha net anlaşılacağı üzere başlıkları sırtına kadar inmektedir. İki figür de klasik Hitit ayakkabıları vardır. İki figür arasında oldukça sade altar yer almaktadır. Ayrıca altarn üzerindeyse başını arkaya doğru çevirmiş bir kuş yer almaktadır. Buradaki kuş ölümle ilişkilendirilmektedir.¹⁶⁷

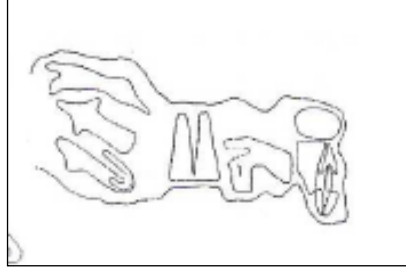
Üçüncü bölüm olarak nitelendirebileceğimiz en sağdaki bölümün tamamı hiyeroglif yazıdan oluşmaktadır. Bu yazı net bir şekilde okunamamıştır. Coşkun'un aktardığına göre, E. Laroche tarafından bu ilk olarak “*Kizzuwatna*” olarak önermişse Güterbock tarafından ikinci kelimenin “kız” olduğunu belirtilmiş ve metnin çevirisini “*Kazuwanna(Kizzuwatna) memleketinin kızı, tanrı(lar)(tarafından) sevilir/sevilen*” şeklinde ifade etmiştir; Woudhuizen ise bu hiyeroglifiyi “*Kizzuwatna'nın kızı, tanrısallaştı(tanrı oldu)*” okumuştur.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Tahsin Özgüç, *Bitik Vase*, Anatolia II, 1957, ss. 57-78.

¹⁶⁶ İsmail Coşkun, Medya Koç, **agm**, 2019,ss.83.

¹⁶⁷ Savaş Özkan Savaş, *Kizzuwatnalı Büyük Hitit Kraliçesi Puduhepa'nın Evlilik Anıtı ile Ölüm Anıtı*, 2001, ss. 102.

¹⁶⁸ İsmail Coşkun, Medya Koç, **agm**, 2019,ss.84.

Resim 3.16.: Fraktin Kaya Anıtı (Kohlmeyer, 1995: 24, 25, 26.)

Okumalar neticesinde ölüm anıtı olarak nitelendirse de farkı görüşler de yer almaktadır. Evlilik töreninin gerçekleştirildiği, zafer anıtları, adalet tanrısının onayını almaya çalışan kralların ayinleri şeklinde yorum getirebileceğimiz alanları oluşturmaktadır.¹⁶⁹

Fraktin Kabartması, Hititlerin sosyal ve kültürel değerlerini anlamak için önemli bir kaynak niteliğindedir. Hitit sanatındaki adalet temaları, hukukun ve toplumsal düzenin korunmasında tanrıların ve kralların rolünü vurgular. Kralların tanrılarıyla kurdukları bu ilişki yalnızca kendileri için değil aynı zamanda halkını korumak, adaletli olmak amacıyla kurmuşlardır.

3.2.3. Yazılıkaya Kaya Kabartmasında Suç ve Adalet Kavramı

Yazılıkaya Hitit İmparatorluğu'nun başkenti olan Hattuşa antik kentinin 2. Km kuzeydoğusunda bir dağ yamacında bulunmaktadır.¹⁷⁰ Yazılıkaya olarak anılmasının sebebi kaya üzerine işlenen ve birçok sahneden oluşmasından dolayı bu isim verilmiştir. 1834 yılında arkeolog C. Texier tarafından ilk keşfi sağlanmıştır. Burada sınırlı bir alanda kaya yüzeyine doksandan fazla sahipsiz, hayvanlar, hayal ürünü yaratıklar işlenmiştir.¹⁷¹ Bu stellerin bilinmeyen gizemli yönleri nedeniyle ilgi uyandırmaktadır. Açık havada olmalarına rağmen, bu kutsal odalar önlerine inşa edilmiş bir yapı kompleksi ile dış dünyadan ayrılmaktadır.

¹⁶⁹ Turan Sağır, *Eski Anadolu'da Önemli Bir Tapınak Kenti: Kummanni/Kuman (Şar)*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2016, ss.26.

¹⁷⁰ Emre K., *Kaya Kabartmaları, Steller, Ortostatlar*, Hititler ve Hitit İmparatorluğu, Bonn, 2002, s.489.

¹⁷¹ Mehmet Nahit Çiçek, *Hitit İmparatorluğu Dönemi Kaya Anıtları*, Selçuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009 s.46.

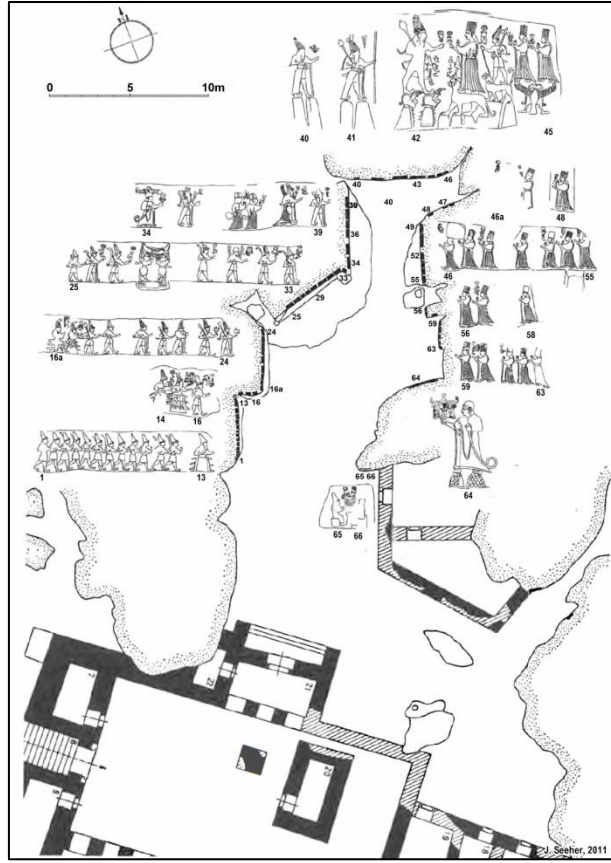

Resim 3.17.: Yazılıkaya Kaya Kabartması, Çorum

Kaynak:(Erişim:10.01.2025.10.00, Kaynak: <https://www.hittitemonuments.com/yazilikaya/>)

Giriş kısmı olarak nitelendirilen ilk alan kayaların çevrelemesiyle birlikte tıpkı avlu bölümü şeklinde oluşturulmuştur. Bu giriş kısmı ibadetlerin yapılacağı alana ulaşılmadan önce temizlenilmesi, ritüelin gerçekleştirilmesine olanak kılacak kıyafet belki kostümün giyildiği alan şeklinde yorumlamaktayım. Yine bu kısımda sunak masasının bulunması buranın tanrıya sunum yapılan yer olarak kullanılmış olunabileceğini düşündürmektedir. Asıl tören bu alandan diğer alanlara geçilip ulaşıldıktan sonra gerçekleştirilmekteydi. Burada ayinler, anıtlar, kurbanlar, tanrılara sunum yapılmaktaydı. Tanrılar olarak nitelendirmemizin sebebi ve de bu tapınağı farklı kılan tek tanrıya tapınılmayıp birden çok tanrının varlığından kaynaklanmaktadır.¹⁷² Yazılıkaya çok önemli bir merkezdir. Buralardaki kabartmalar oldukça detaylı, çeşitli tanrı ve tanrıçalara aittir. Bununla birlikte Hitit kral ve kraliçelerine yer verilmiştir.

¹⁷² Mehmet Nahit Çiçek, **agt.** 2009, ss.48.

Resim 3.18.: Yazılıkaya Kaya Kabartması, Çorum

Kaynak:(Erişim:10.01.2025.10.00, Kaynak: <https://www.hittitemonuments.com/yazilikaya/>)

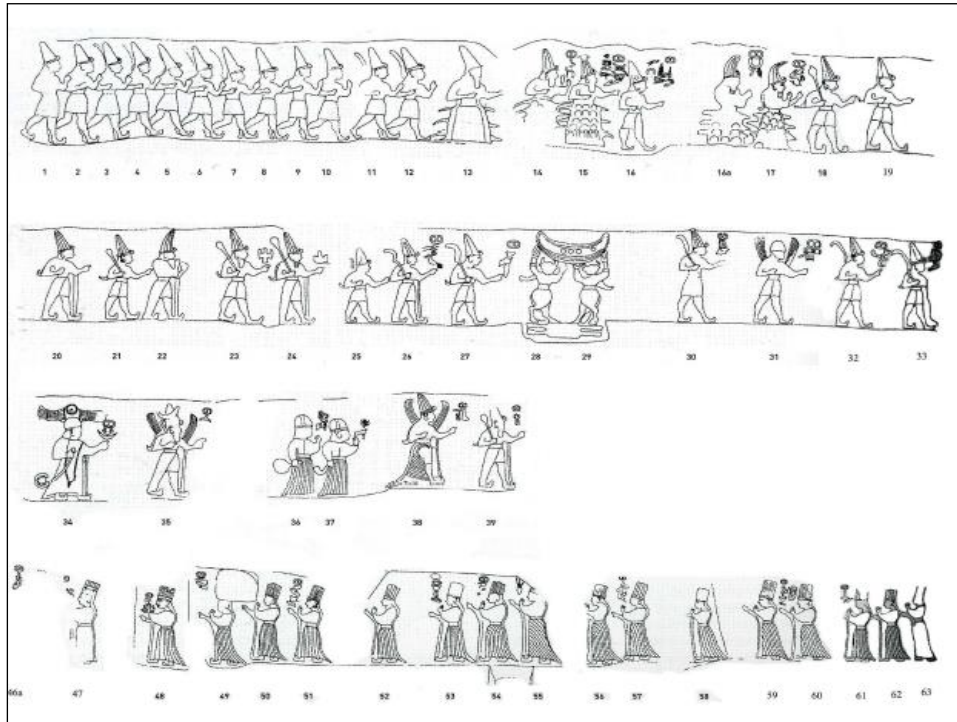
Yazılı kayadaki tasvirler iki ana bölüme ayrılarak A ve B odaları şeklinde incelenmektedir. A odası kabartmaları sol kısımda tanrılar yer alırken sağ kısımda ise tanrıçalara yer verilmiş belli bir düzen ve sistem atfetmektedir. Figürlerin adı Luvice hiyerogliflerle yazılarak belirtilmiştir. Figürler birbirini takip ediyorlarmış şeklinde tasvir edilmiştir. Hareket özelliği kazandıran bu betimlemeler asıl tören alanına gidiyormuş izlenimi oluşturmak istendiğini düşünmekteyim. Sahnenin merkezindeyse, bir buluşma sahnesine yer verilmiştir. Bunlar Hava Tanrısı ile Güneş Tanrısı'nın ortak evlatlarıdır. Diğer Hitit tasvirlerinde olduğu gibi tanrılar insan gibi düşünülmüş ve bu düşüncede betimlenmişlerdir. Tanrı ve tanrıçaların isimlerinin Hurri-Luvi kökenli yazı tipiyle oluşturulmuş olduğu net bir şekilde bilinmektedir.¹⁷³ Tanrı ve tanrıça dizileri olasılıkla, imparatorluk panteonunun baş tanrıları olan bu iki tanrının ana sahnede yer alması diğer tanrıların onlara dönük şekilde resmedilmesi özellikle konumuzu oluşturan adalet tanrısı olan Güneş Tanrısının diğer tüm

¹⁷³ Agt, ,2009, ss.47-48.

tanrıların merkezinde olması aslında Hitit toplumunun önceliğinin adalet olduğunu belki de en çok korkulan, saygı duyulan tanrı olarak da yorumlayabiliriz.

A Odası Kabartmaları

22 metre uzunluğundaki A Odası, ana mekân olarak öne çıkmaktadır. Odanın doğu ve batı yönlerindeki kaya yüzeyleri, tanrısal kabartmaların yer aldığı tasvirler için özel olarak düzleştirilmiştir. Bu kabartmalar son derece çeşitli ve ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Profilden betimlenen tanrıçalar, geniş bir sal ile örtülü, kemerli ve pliseli uzun etekler giymekte; sivri, yukarı kalkık pabuçlarla tasvir edilmektedir. Kulaklarında küpeler bulunmakta, başlarında ise yüksek çıkıntılı başlıklar yer almaktadır. Ayrıca şehir suru biçimine benzettiğimiz bu başlıklara Hitit tasvir sanatında ilk kez rastlanmaktadır.¹⁷⁴

Resim 3.19.: Yazılıkaya Kaya Kabartması, Çorum (Yazılıkaya A Odası Tanrı ve Tanrıça Kabartmaları, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu Bin Tanrılı Halk Sergi Kataloğu*, 2002)

Kaynakça: Emre, K. (2002). Kaya Kabartmaları, Steller, Ortostatlar-Görsel Sanat: Devletin ve Dinin Anıtsal İfadesi, (Ed. Wenzel Jacob) *Hititler ve Hitit İmparatorluğu Bin Tanrılı Halk Sergi Kataloğu*, Ankara.

¹⁷⁴ *Agt*, 2009, ss.47-48-49.

Tanrıçalar arasındaki ismi okunabilenler: Hutena, Hutellurra, Allatu, Salusa, Bilgelik Tanrısı Iya'nın eşi Tapkina, ve Ay Tanrısı'nın esi Nikkala'dır.¹⁷⁵ Kabartmalarda yalnızca tek kalıp kullanılmamış, özellikle A odasının diğer tarafında görülen tanrılarda bireysel özellikler taşıyan hatlara yer verilmiştir. Hitit sanatında tasvir edilen, geleneksel Hitit betimlemesini oluşturan, gövdeler cepheden, baş ve ayaklar profilden resmedilmiştir. Ayakkabılar ise Hitit'lerle özleştirilen klasik yukarı kalkık ayakkabılar şeklindedir. Başının üzerinde kanatlı güneş disk bulunan ve diğer figürlerden daha büyük merkezde yer alan Güneş Tanrısı betimlemesine yer verilmiştir. Güneş Tanrısı uzun bir pelerin içerisinde adaleti temsil etmenin vermiş olduğu hakimiyetle birlikte yer almaktadır şeklinde yorumlamaktayım.¹⁷⁶ Birçok sahnenin betimlendiği bu kaya kabartması tezimizin konusunu oluşturan suç ve adalet kavramları açısından oldukça önemlidir. Hitit Güneş Tanrısı'nın merkezde ve hakimiyet şeklinde tasvir edilmesinin sebebi her şeyden önce Hitit toplumunun adalete ve adaletin koruyuculuğuna verilen önemi göstermektedir.

Resim 3.18.: Yazılıkaya Kaya Kabartması, Çorum

Kaynak:(Erişim:10.01.2025.10.00, Kaynak: <https://www.hittitemonuments.com/yazilikaya/>)

¹⁷⁵ Jürgen Seeher, *İmparatorluk Panteonu'na Bakış, Yazılıkaya Tapınağı*. Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk, 2002, ss.444.

¹⁷⁶ Mehmet Nahit Çiçek, **agt.** 2009, ss.449.

Kaya Kabartmaları Ara Değerlendirme

Kaya kabartmalarını ve bu kabartmalardaki adalet, suç kavramlarını özetleyecek olursak: Prof. Dr. Ahmet Ünal'ın ifadesiyle: “*Hitit’lerin Avrupası Mezopotamya’dır.*” Hititlerin yönelmiş olduğu bölge Güneydoğu olarak ifade edilebilir. Bu durum yalnız siyasi olarak değil kültürel açıdan da değerlendirilmelidir. Kaya kabartmaları, özellikle Develi ve Hanyeri arasında yer alan Fraktin, Taşçı, İmamkulu ve Hanyeri kaya anıtları, doğal bir dağ yolu üzerinde bulunmakta ve bu yol, Hititler ile Kizzuwatna arasında kestirme bir köprü oluşturmaktadır. Özellikle bu bölgede kaya kabartmalarının yoğun olmasının nedeni Hititler’in yayılma siyasetinde Mezopotamya’nın ve Kuzey Suriye’nin öncelikli olmasıdır. Hititler kaya üzerine Tanrılarını ve kendilerini resmetmişlerdir. Tanrılar karşısında krallar genellikle daha küçük şekilde tasvir edilmiştir. Bu kabartmalarda, Hitit krallarının askeri başarıları, tanrularına olan bağlılıkları ve toplumsal düzeni sağlama çabaları yansıtılır. Hitit hukukuna dair kavramlar da bu sanat eserlerinde yer alır; adaletin sağlanması, toplumda düzenin korunması ve halkın refahı gibi konular ön plandadır. Hitit hukuk sistemi, yazılı metinlerle de belgelenmiştir. Bu metinlerde, mülkiyet, borçlar, aile hukuku ve ceza hukuku gibi alanlarda kurallar belirlenmiştir. Kaya kabartmaları, bu hukuk anlayışının toplumsal hayattaki yansımalarını, kralların adalet anlayışını ve hukuk uygulamalarını sembolize eden görsellerle desteklemektedir. Toplumun temelini adaletli bir yönetim ve suçun karşılık bulması şeklinde anlayış hakimdir.

SONUÇ

Suç, genellikle toplumun değerlerine, ahlaki kurallarına ve bireysel sınırlara aykırı olan davranışlar olarak tanımlanabilir. Günümüz için yapılan bu tanımlama M.Ö. 2.Binyılda Anadolu'da da geçerliydi. İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren suç olgusunun varlığı gözlemlenmiş olup, suçun işleniş biçimi, ispat süreci, yargılama yöntemleri ve ceza uygulamaları zaman ve mekâna bağlı olarak farklılıklar göstermiştir.

Ceza kavramı ise suç işleyen kişiye devlet tarafından uygulanan, belirli bir eylemin ya da fiilin olumsuz sonuçlarıdır. Ceza, hem bir yaptırım olarak hem de toplumu korumak için kullanılır. Suçlunun cezalandırılması, aynı zamanda toplumsal düzenin korunması ve bireylerin haklarının ihlali durumunun engellenmesi için gereklidir. M.Ö. 2. binyılda Anadolu'da cezalandırma sistemi, büyük ölçüde otoritenin korunması, krala karşı çıkılmasının engellenmesi ve kanunların çiğnenmesinin önlenmesi üzerine temellenmiştir. Bu durum, aynı zamanda tanrının buyruğuna karşı çıkma olarak değerlendirilmiştir. Çünkü kanunlar, tanrıların fermanı niteliğinde kabul edilmiştir. Çivi yazılı metinlerde sıklıkla "tanrıların arzusu" olarak ifade edilen bu talepler, aslında liderler tarafından oluşturulmuştur. Tanrıların arzusu düşüncesiyle elde edilen güç, semboller ve unvanlar aracılığıyla ifade edilmiş, krallar bu otoriteyi askeri güçleriyle de pekiştirmişlerdir. Hititler, tanrılarını ve kendilerini kaya üzerine resmederek bu anlayışı görselleştirmişlerdir. Tanrılar karşısında krallar genellikle daha küçük boyutlarda tasvir edilmiştir. Bu kabartmalardan anlaşılacağı üzere, Hitit krallarının askeri başarıları, tanrılarına olan bağlılıkları ve toplumsal düzeni sağlama çabaları sanat eserlerine yansıtılmıştır. Hitit hukukuna dair kavramlar da bu eserlerde yer almakta olup, adaletin sağlanması, toplumda düzenin korunması ve halkın refahı gibi konular ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, Hitit hukuk sistemi yazılı metinlerle de kayıt altına alınmıştır.

İnsanlar neden yazılı metinlere ihtiyaç duymuştur? Bu soruyu düşündüğümüzde, yazının icadının ötesinde, geleneklerin yetersiz kalması, sözlü geleneklerin yazıya dökülme gerekliliği, nüfus artışı, ticaretin gelişmesi, kent devletlerinin kurulması, yönetimin siyasi gücünü pekiştirme isteği ve yöneticilerin tanrı tarafından seçilmiş kanun koyucular olduklarını göstermek istemeleri gibi nedenlerle açıklanabilir. Ayrıca, bu yasa metinlerinin daha geniş bir amaca hizmet ettiğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Bu amaç, dinsel ve tarihsel bir önem taşır.

Krallar, toplumlarını adaletle yönetmeye çalışmışlardır. Bunun nedeni, sadece adaletli yöneticiler olmalarından değil, aynı zamanda tanrının gözüne girmek ve böylelikle hem kendi

hanedanlarını hem de toplumlarını çeşitli felaketlerden koruma düşüncesi olabilir. Bu felaketler; salgın hastalıklar, örneğin günümüzde yaşanan COVID-19 gibi kitlesel etkiler yaratabilecek olaylar, tabiat olayları, saldırılar, büyü ve kötü ruhlardan korunma gereksinimi olarak değerlendirilebilir.

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan Anadolu M.Ö. 2.binyılında da önemli bir merkezdi. Bu medeniyetlerin kendi içerisindeki toplumsal normların kişinin kendisine topluma, devlete, mallara kısacası hayatın içerisinde uyması gereken kurallar yer almaktaydı. Toplumların gelişmesiyle birlikte ilk etapta yöneten ve yönetilen şeklinde olan toplumlar ticaretin ve toplumsal etkileşimin artmasıyla birlikte sınıfsal farklılıkları da arttırmıştır. Kölelik sınıfının oluşması sadece ticarete bağlamak doğru olmaz. Kent devletlerinin kurulması, yapılan savaşlar, tutsaklar, ödenemeyen borçlar da bu sınıfın ortaya çıkmasına doğrudan etki etmiştir. Bu sınıfsal ayırım kanun metinlerine de yansımıştır. Yukarıda örneklerle bahsedilen metinler aynı suçu işleyen bir köleyle, yerli halk vatandaşı veya bir idareci aynı infaza tabi tutulmamaktaydı. Yönetici sınıf kanun koyucu sınıftır. Arkeolojik veriler neticesinde; kanunların tanrılar tarafından seçilmiş özel kişiler tarafından hazırlandığı düşüncesi hakimdir. Çivi yazısı metinlerde geçen tanrının arzusu şeklindeki söylemlerle kralın siyasi gücünü pekiştirmiştir.

Günümüz modern hukuk sistemlerinde hukukun işleyişine benzer olarak cezalandırma şekli; suç, yargılama, ispat şeklinde işlemektedir. Konular günlük yaşamın içerisinde yer almaktadır. Hukukun gelişimi de demografik yapının değişimiyle, ihtiyaçların değişimiyle paralellik göstermektedir. Örneğin Hitit Devleti'nin son kralı olarak Telepinu tarafından "Telepinu Fermanı" olarak bilinen çivi yazılı metin dönemin şartlarına uygun olarak yenilikler arz etmektedir. İç karışıklıkların ve de daha önceki karışıklıkların farkında olan, böyle meselelerin devleti yok etme noktasına getirdiğini bilen Telepinu hiçbir prensin ölmesine veya da öldürmesine gerek olmaksızın devletin yönetiminin hepsine ihtiyacı olduğunu farkına vardırırmış ve yönetimine ortak etmiştir. Telepinu Fermanı'nın önemli bir özelliği ise suçun şahsi ve ispatta dayandırılması gerektiğiydi.

Kanun metinleri genellikle üç bölümden oluşturulmuştur. Önsöz giriş, ana metin ve sonuç kapanış şeklindedir. Kanunların diğer benzer özelliği ise ana metin dışında yer verilen kısımlarda Kralların Tanrılar tarafından seçildikleri aslında bu talimatların ortak hazırlandığı düşüncesidir. Halka kralın elçi olarak atandı anlaşılmaktadır. Kralın suçluyu cezalandırarak adaleti sağladığı Krallar tarafından sağlanan bu adaletli yönetim sayesinde toplum huzur ve bereketli şekilde yaşamaktadır. Ayrıca Kralın Tanrılarla bu iyi ilişkisi adalet içerisindeki

yönetimi halka kötü ruhların, felaketlerin tanrı tarafından verilmeyeceği, refah ve mutluluğunu sağlama gayreti içindeki bu tutumu bir nevi halkının duyurmak istemektedir. Bu noktada yazılı metinlerin varlığı çalışmamın temelini oluşturmaktadır.

Toplumlara geleneklere göre ceza ve adalet türü de değişiklik göstermektedir. Bahsetmiş olduğumuz cinsel suçlar buna örnek niteliğindedir. Hititlerde ölüm cezalarıyla birlikte infaz kısmının genişlediğini de görmekteyiz. En basiti tazminat ödemek olmuştur. Bu kin ve intikam duygularının tatmin edilmesi değil, mağdur olan tarafın zararının karşılanmasına yönelik bir ceza uygulanmasıdır. Tazminat olarak suçun derecesine göre belirlenen miktarda gümüş kalay, eşya veya hayvan ve genellikle köle ama gerekirse aile bireyleri olmak üzere insan verilmesidir. Günümüz ceza sisteminden farklı olarak kişiyi hürriyetinden alı koymak şeklinde değerlendirecek unsurlar yoktur. Suçun sonucunda cezasını infaz edecek herhangi bir kuruluş oluşturulmamıştır. Adalet genellikle aynısının yaptırımı şeklindedir. Ayrıca adalet sisteminin temelini yöneticilerin tanrılar tarafından yönlendirilmesi, tanrıların sözcüsü olduklarını onların talimatlarını uyguladıkları şeklinde söylemek mümkündür. Doğru, adil bir yönetim sergileyen kralların belki de öldükten sonra tanrıların yanında bu sefer de talimat koyan sınıfta olmak istemeleri yatmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, E.** (2019). *Eskiçağ Anadolu'sunda beslenme(M.Ö II.Bin Yıllın Sonuna Kadar)*, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Akşit, İ.** (1981). *Hititler*. Salyohgoz Yayınları, İstanbul.
- Akurgal, E.** (1995), *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Phoenix Yayınları.
- Alaxander, R.** (1996). ContributionsToTheInterpretation Of The Fraktin Reliefs, *III.Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirisi*, 16-22 Eylül, Çorum. s.15-20.
- Alp, S.** (1947). Hitit Kanunları Hakkında. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(5), 445-482.
- Alp, S.** (2001). *Hitit Çağında Anadolu*, TÜBCTAK Yayınları.
- Alp, S.** (2005). *Hitit Güneşi*, Tübitak Yayınları, Ankara.
- Alparıslan, M. (2009). *Hititoloji'ye Giriş*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Atalay, İ.** (1992), *Türkiye Coğrafyası*, Ege Üniversitesi, İzmir, ss.69.
- Bahar, H., Turgut, M., & Küçük, B.** (2018). Hititlerde Yerleşim Yeri- Üzerine Bir Mesafe Önerisi, *Selçuklu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.39, ss.403-424.
- Beckman, G.** (1989). The Religion of The Hittites, *The Biblical Archaeologist*, 52(2-3), 98-108,
- Bilgiç E.** (1963). Eski Mezopotamya'da Kavimlerin Kanun Ananesi ve Anlayışı, *Ankara Üniversitesi Dil - Tarih Coğrafya Dergisi*, 3(21).
- Bilgiç, E.** (1947). Çivi Yazılı Hukuki - İktisadi Kaynaklar, Mahiyet ve Muhtevaları”, *TTK Belleten Dergisi*, 44(11).
- Bilgiç, E.** (1963). Çivi Yazılı Kaynaklarda Geçen Başlıca Borç ve Ödünç Tabirleri. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 21(4).
- Bottero, J.** (2003). *Mezopotamya'da: Yazı, Akıl ve Tanrılar*. (Çev.) Mehmet Emin Özcan ve Ayten Er, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Bozkurt C.** (2018). Hitit Krallığında Arinna'nın Güneş Tanrıçası Kültü, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 37(64), ss.128.

- Bozkurt, H.A.** (2008). Eski Çağlarda Anadolu'da Hukuk (Hitit-Sümer-Asur). *Hukuk Gündem Dergisi*.
- Bryce, T.** (2002). *Life and Society in the Hittite World*, Oxford University Press.
- Cengiz, T., B.** (2018). Hitit krallığında Arinna'nın Güneş Tanrıçası kültü, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37(64), 125-140.
- Coşkun İ., & Koç M.** (2019). *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları, Franklin Kaya Anıtı*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Coşkun, İ.** (2007). *Hitit Sanatında Lituus Tasvirleri*,(Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Çiçek, M., N.** (2009). *Hitit İmparatorluğu Dönemi Kaya Anıtları*,(basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Darga, M.** (1992). *Hitit Sanatı*. Akbank Kültür ve Sanat Yayınları.
- Dinçol, A.** (2004). Hititler Son Tunç Çağı, *İstanbul: Arkeo Atlas Dergisi* 3, s28.
- Dinçol, A., & M., Dinçol, B.** (2005). Anadolu'da Bulunan İlk Çivi Yazılı Tunç Tablet ve Yeni Bir Hitit Kralının Ortaya Çıkışı, *Anadolu Araştırmaları*, 18(1), 1-8.
- Dinçol, B.** (2003). *Eski Önasya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Dinçol, B.** (2003). *Eski Ön Asya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.
- Doğan, E.** (2012). *Hitit Hukuku Belleklerdeki "Kayıp"*, Fam Yayınları, İstanbul.
- Ekrem, A.** (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*. Phoenix Yayınları.
- Emre, K.** (2002). Kaya Kabartmaları, Steller, Ortostatlar-Görsel Sanat: Devletin ve Dinin Anıtsal İfadesi, (Ed. Wenzel Jacob) *Hititler ve Hitit İmparatorluğu Bin Tanrılı Halk Sergi Kataloğu*, Ankara, ss. 487-492.
- Emre, K.** (2013). *İmamkulu Anıtı, Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Yayına Hazırlayan: Ülke Haber Gazetesi, İstanbul, ss.273-274.
- Florioti, H., D. & Demirci G.** (2013). Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(54).

Genca E. (2009) Eski Mezopotamya’da Hukuk Hareketleri Ve Düzenlemeler (Sümer, Babil Ve Eski İsrail Hukuku).(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009 s.27-28.

Günaltay Ş. (1987). Yakın şark II (Anadolu), En Eski Çağlardan Ahameniş’lerin İstilasına Kadar, *Türk Tarih Kurumu Yayınevi*, Ankara.

Harmanşah, Ö. (2019). Rock Reliefs and Landscape Monuments, *Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü'nde Tahkimat Arşivi Projesi*, ss.451-483.

Himmetoğlu M., F. (2019). İmamkulu Kaya Kabartması’nın Kültürel Ve İkonografik Tahlili, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırma Dergisi*.

Himmetoğlu, M. F. (2015). *Eski Çağ Paradigmasında Orta Asya, Mezopotamya Ve Anadolu’da Çift Başlı Kartal Fenomeni*, (Ed.) Mustafa Öztürk, Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı, Kayseri, ss. 735-746.

Himmetoğlu, M. F. (2018). Neolitik Dönem Ve Eski Çağ Anadolu’sunda Kutsal Boğa ve Fırtına Tanrısı İlişkinin Kökeni Hakkında Yeni Değerlendirmeler, *Tarih Okulu Dergisi*, 33, 1-21.

Hodder I. (2014). *Çatalhöyük Leoparın Öyküsü*, (çev.) Dilek Şendil, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hoffner H. (2009). Hititler Anadolu’sunda Yasal Ve Sosyal Kurumlar. (Çev.) Sevgül Çilingir, *Tarih Okulu Dergisi*, 2010(6), s.236.

İmparati, F. (1992) *Hitit Yasaları*, (Çev.) Erendiz Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti, Ankara s.3.

Kılıç, F., & Duymuş H. (2007). Hititlerde Kadın ve Siyaset, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(42), 1-15.

Kınal, F. (1998). *Eski Anadolu Tarihi*. TTK yay.

Kınal, F. (1983). Hititlerde Ceza Hukuku, Ankara: A.Ü.D.T.C.F. *Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*.

Koç, İ. (2006). *Hititler*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.

Köprüoğlu H. (2016). *Hittite Rock Reliefs In Southeastern Anatolia As A Religious Manifestation Of The Late Bronze And Iron Ages*. A Master’s Thesis, Department of Archaeology İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara.

- Köroğlu, K.** (2013). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*. İletişim Yayınları.
- Masalıcı Ş., G.** (2021). Hitit Metinlerinde Siyasetname ve Nasihatname Literatüründen İzler, *History Studies Dergisi*, 13(1), 1-18.
- Mebrure T., & Yalvaç K.** (1975). Sumer, Babil, Assur kanunları ve Ammi-Şaduqa fermanı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Memiş E.** (2015). *Eski Çağ'da Mezopotamya*,: Ekin Basım Yayınevi, Ankara.
- Memiş E.** (2021). Eski Yakın Doğu'da Adalet Anlayışı ve Kanun Koyucular, *International Journal of Ancient History*, 3(1).1-37.
- Memiş, E.** (2015). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*. Ekin Yayınları, İstanbul.
- Mendires, B.** (2010) . Mezopotamya Kavimlerinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (Sümer, Babil ve Asur), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 6.
- Mieroop, M., V.** (2019). *Eski Mısır Tarihi*, (çev.) Ali Oğuz, Homer Kitabevi, s.93.
- Ö. Savaş** (2001). *Hitit Kraliçesi Puduhepa* [Erişim: 10.01.2025, <https://www.yumuktepe.com/hitit-kralicesi-puduhepa-sahin-ozkan/>]
- Öz, E.** (2011). *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, ss.286.
- Özgüç, N.** (1955). Fraktin Eserleri, *TTK Belleten Dergisi*, 19(75), s. 295-309.
- Özgüç, T.** (1948). Ankara Üniversitesi Adına Yapılan Fraktin Kazısı ve Tetkik Gezileri, *TTK Belleten Dergisi*, 12 (45), s.260-267.
- Özgüç, T.** (1957). *Bitik Vase*, Anatolia Dergisi II Yayınları, Ankara, ss. 57-78.
- Pekşen O.** (2017) Babil Krallarının Siyasal Meşrulaştırma Aracı: Tanrı Marduk, Kahramanmaraş: KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 1(14), s.104.
- Sağır, T.** (2016). *Eski Anadolu'da Önemli Bir Tapınak Kenti: Kummanni/Kuman (Şar)*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, ss.26.
- Sandıkçioğlu, T.** (2007), *Hititler Döneminde Beslenme ve Yeme İçme Alışkanlıkları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Sandıkçioğlu, T.** (2007). *Hititler Döneminde Beslenme ve Yeme İçme Alışkanlıkları*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Savaş, A.** (2011). Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.18, s.244.
- Savaş, Ö. S.** (2002). “Hititlerde “Fırtına Tanrısı” ile “Boğa Kültü” Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar”, *Archivum Anatolicum*, C. 5, S.5, s. 97-170
- Savaş, S. Ö.** (1999). Yeni Buluntular Işığında (Hitit-Luvi) Monumental Yapıtları ve Yazıtlarının Problemleri Çözüm Gelismeleri ile Bugünkü Durumu, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, ss.223-264.
- Schachner A.** (2019). *Hattuşa Efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun İzinde.* (çev.) Işıl Işıklıkaya, Homer Kitapevi Yayınları.
- Seeher, J.** (2002). *İmparatorluk Panteonu'na Bakış, Yazılıkaya Tapınağı.* Hititler ve Hitit İmparatorluğu, *1000 Tanrılı Halk*, Bonn, ss.443-444.
- Sevinç, F.** (2007). *Hititlerde Ölülere ve Yeraltı Tanrılarına Sunulan kurbanlar* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Eskiçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara.
- Singer, I.** (2002). *Hittite Prayers.* Society of Biblical Literature.
- Şahin, G., M.** (2021). Hitit Metinlerinde Siyasetname Ve Nasihatname Literatüründen İzler, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13(1).
- Tekin, G. A.** (2008). *Güneş'in Kuşları: Phoenix Ve Anka*, TUBA/JTS 32/I, ss.425.
- Texier, C.** (2002). *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çev.) Ali Suat, Enformasyon Ve Döküman Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara. Ss.32-33.
- Tosun, M.** (1973). Sümer, Babil ve Assur'lularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler, *TTK Belleten Dergisi*, 37(148), ss.569-571.
- Ünal, A.** (2002). *Hititler Devrinde Anadolu.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A.** (2003). *Hititler Devrinde Anadolu II.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A.** (2018). *Eski Anadolu Siyasi Tarihi Kitap 1: Eski Taş Devrinden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60000-1180).* Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Ünal, A.** (2019). *Hitit Başkenti Hattuşa'da Otuz Bin Koyunlu, On Bin Boğalı ve Bol İçkili Büyük Şölen Eski Anadolu'nun 3500 Yıllık Yemek ve İçkileri.* Bilgin Kültür Sanat Yayınları Ankara.

Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*. Homer Kitapevi.

Yıldırım E. (2019). *İnsanlığın Yönetim Bilincinde Mezopotamya'daki Adalet Anlayışının Yeri, Mezopotamya'nın Eski Çağlardaki İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*,(ed.Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen), Değişim Yayınları, İstanbul s.141-159.

Yiğit G. (2013). Urukagina, Ur-Nammu, Hammurabi Kanunları ve Çelişkileri, Berfin bahar Dergisi, İstanbul,3.

Yiğit, T. (2003). Hitit Krallığında Velihtın Belirlenmesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(34), 144-145.

EKLER

EK-1: HAMMURABİ KANUNLARINDAN ÖRNEKLERİ

Eğer bir adam, sığır, koyun, eşek, domuz veya bir gemi çalarsa ve bunlar tanrıya veya saraya aitseler (çaldığının) otuz katını ödeyecektir. Eğer çalanın verecek hiçbir şeyi yoksa öldürülecektir.

Eğer hırsız yakalanmazsa malı çalınan adam, nesi çalındıysa, tanrı önünde açıklayacaktır, topraklarında ve bölgelerinde hırsızlık olan şehir ve onun ileri gelenlerine çalındıysa kendisine ödeyeceklerdir.

Evinde çözecek (bir karşılığı) yoksa şehrinin tapınağı (tarafından) çözülür. Eğer şehrinin tapınağının çözüm karşılığı yoksa, onu saray çözecektir. Tarlası, bahçesi ve evi çözüm karşılığı olarak, verilmeyecektir.

Eğer tarlayı işlemeyip gen bıraktıysa tarla sahibine, (bitişik) komşusununki gibi arpa verecektir. Gen bıraktığı tarlada gen bozacak, diziye (arka) ekim yapacak, tarla sahibine iade edecektir.

Eğer, arpayı ödeme kudreti yoksa, kendisini ve malını para karşılığı verecekler (satacaklar), arpasını su götürmüş olan göllenmiş tarlanın adamları (elde edilen gümüşü) bölüşeceklerdir.

Eğer bahçıvan, bahçeyi tohumlamadıysa ve (bu yüzden) ürün azaldıysa bahçıvan, bahçe ürününü, bitişik bahçeye göre sayacaktır (ödeyecektir).

Eğer bir erkek veya bir kadın köle hizmet için verilirse ve tüccar onu başkasına devreder ve gümüş karşılığında (kadın veya erkek köleyi başkasına) verirse, (o kadın veya erkek köle üzerinde) hak iddia edilmeyecektir.

Eğer bir adamın karısı, bir başka erkekle yatarken yakalanırsa, onları bağlayıp suya atacaklar. Eğer kadının sahibi (kocası) karısını yaşatırsa, (hayatta bırakırsa) kral da kölesini yaşatacaktır.

Eğer bir adam karısına tarla, bahçe, ev veya mal hediye eder, belge düzenlerse, kocasından (ölümünden) sonra çocukları hak iddia etmeyeceklerdir. Anne terekesini sevdiği çocuğuna verecek, başkasına vermeyecektir.

Dul kadının çocuklarının malını satın alan kimse gümüşünü (parasını) kaybedecek, mal sahibine dönecektir.

Eğer bir adam, kendinden büyük (üstün) olan bir kimsenin yanağına vurursa, sığır kuyruğundan bir kamçı ile 60 defa kalabalıkta vuracaklardır.

Eğer bir adam, gemisini gemiciye kiraya verirse, gemici ihmal edip gemiyi batırır veya yok ederse gemici gemiyi sahibine ödeyecektir.”

Eğer bir adamın öküzü süsken ise (ve) bölgenin ilgilileri onu uyardıkları halde boynuzunu köreltmediyse, öküzüne sahip çıkmadıysa, o öküz bey sınıfından birini süsüp ölümüne sebep olduysa ½ Mana gümüş verecektir. Ölen adamın kölesi ise 1/3 Mana gümüş verecektir.

Eğer köle efendisine “sen benim sahibim değilsin” derse (efendisi) onun kölesi olduğunu ona ispat edecek ve efendisi kulağını kesecektir.

Eğer bir hakim bir mahkemede bir hüküm verdiyse ama sonradan hükmünü değiştirdiyse ve bundan şikayetçi olunursa, hakim verdiği hükmün on iki katını öder ve yargıçlıktan men edilir.

Kaynak: Mebrure Tosun, **a.g.m.**, ss. 185-211.

EK-2: HATTUŞİLİ'NİN VASIYETNAMESİ OLUŞTURAN METİNLERDEN ÖRNEKLER

7- "İşte Mursili benim oğlum[*dur*]. On[*u tanıyın!*] Onu (tahta) oturtun) [*Tanrı tarafından onun yüreğine iyilik*] verilmiştir. Tanrı ancak aslanı, aslanın yerine koyar. Ne zaman bir savaş sözü olursa ya da bir isyan sözü ağırlık kazanırsa hizmetkârlarım ve büyükler(im) [*oğluma yardımcı o*]lsun!."

9- "...Üstünlük tasla[*ma*]yın! (Aranızdan) hiçbir düşman (çıkmasın!). Sonra hiç kimse kural(lar)ı çiğnemesin !..."

10- Hiç kimse (şöyle) demesin! : "Kral gizlice canının istediğini [*yapar*]. Ben onu bağışlarım! " ... [*öyle bir k*]ötülük (içinize) konmasın ! Şimdi [*siz ki,*] benim düşüncelerimi ve ilkelerimi (aklımın keskinliğini) [*bi*]lirsiniz (?), oğlumu akıllı bir kişi olarak yetiştirin!."

11- Biri diğerini arkaya it[*me*]sin! (haksızlık yapmasın!) Biri diğerini [*öne* (?)] sürme[*sin*]! (İltimas yapmasın!) ... (Dedikodu(?) yapmasın lar!) [*Oğlum* (?) kendi (?) çıkarla]rı (?) için (?) çağırılmasın! Seninle (oğlum) Hatti'nin ihtiyar heyeti mensupları (seni kandırmak için?) konuşmasınlar!."

20- "Sizler benim [*ön*]de (gelen) hizmetkârlarımsınız! Benim, kralın, sözlerini [*koru*]yun! (Böyle olursa), ekmek yiyeceksiniz, su da içeceksiniz! [*Böylece Hattu*]şa yürececek, ülkem (de) [*huz*]ur içinde (olacak!). Eğer kralın sözünü korumazsanız, [*gelecek*]te(?) yaşamayacaksınız ve yok olacaksınız! [*Kim*] kralın sözüne karşı çıkarsa, o şimdi [*ölsün* (?) !] (Öyle biri) benim memurum (?) olmasın! O, benim önde gelen hizmetkarım olmasın!.."

19- "Şimdiye dek [*ailemden*] hiç kimse arzumu kabul etmedi. [*Sen oğlu*]m Mursili, onu kabul et! [*Babanın sö*]zlerini koru! Babanın sözlerini korursan, [*ekmek yiye*]ceksin, su da içeceksin! [*Yüreğ*]ine olgunluk çağı (gelince), günde iki kez, üç kez ye! Kendine iyi bak! Yüreğine yaşlılık (çökünce), doyuncaya kadar ye. (O zaman) [*babanın*] sözünü (bir kenara) at!."

22- [*Ayrıca Büyük Kr*]al Labarna, oğlu Mursili 'ye (şöyle) dedi: "Sana aktardığım (verdiğim) sözlerimi (içeren) bu [*table*]ti senin önünde her ay (yüksek sesle) okusunlar! Böylece [*söz*]lerimi (ve) bilgeliğimi yüreğine kazıyasın [*ve hizmetkarlarım*] ile büyüklerimi merhametle yönetesin! Herhangi birinin suçunu [*gör*]ürsen, - ya bir kimse bir tanrıya karşı günah işler ya da bir kimse herhangi bir(kötü) söz söylerse - asiller meclisine tekrar sor!

Dedikodu (?) asiller meclisinden geri çevrilmelidir! Oğlum yreğ[in]den ne geçerse, onu hep öyle yap! (Doğru bildiğini yap!).”

Kaynak: Sedat Alp, *Hitit ağında Anadolu*, Ankara: TÜBCTAK Yayınları, 2001, s.69-81.

EK-3: PİMPİRA METNİ İÇERİSİNDE YER ALAN METİNLER

"Onların (bakımsızların) ellerine ekmek tutuştur ve onlara merhem sür! Hasta bir kişiye iyi bak ve ona ekmek ve su ver. Onu sıcak çapıyorsa serin bir yere al, eğer üşüyorsa, sıcak bir yere al. Sakın kralın tebaaları olur olmaz şeylerden kırılmasınlar! Halkın akan kanını yerde bırakma. Şarapçı başının evinde her şey düzenli gitsin. Çatılar su akıtmasın. Kaplara dikkat et ... Aç kimseye ekmek ver. Çıplağa giysi ver. Ben Pimpira, kralı korudum. Siz de kralın sözlerine kulak verin. Sakın riyakâr olmayın!."

Kaynak: Ahmet Ünal, **age**, 1980, ss.411.

EK-4: I.ŞUPPİLULİUMA’NIN AZZİ-HAYAŞA KRALI HUKKANA İLE ANTLAŞMASI METNİ İÇEREN METİN

“Ben majestemin sana eş olarak verdiğim bu kız kardeşimin ailesinden pek çok kız kardeşi vardır. Sen onları kız kardeş olarak aldığından onlar senin soyuna aittir. Hatti ülkesinde bir töre çok önemlidir: Erkek kardeş kız kardeşini veya kuzenini alamaz. Buna izin verilmez. Kim böyle bir şey yaparsa o Hattuşa’da yaşayamaz, o ölür. Sizin ülkeniz barbar olduğundan orada biri kız kardeşini veya kuzenini alır. Fakat Hattuşa’da böyle bir şeye izin yoktur.”

Kaynak: Gülgüney Masalcı Şahin, **agm**,2021, ss.27.

EK-5: TELEPİNU FERMANI OLARAK BİLİLEN METİN ÖRNEKLERİ

“Benden sonra tahta kim geçerse, biraderleri, oğulları, kan akrabaları, aile bireyleri ve askerleri birlik olsunlar ve düşman memleketlerini kuvvetle teb'alıkları altında tutsunlar.”

“Benden sonra kim kral olursa ve o, erkek kardeşlerine, kız kardeşlerine fenalık yaparsa, ona karşı Pankuş'u toplayın...” “Hangi kral, biraderleri, kız kardeşleri arasında fesat çıkarırsa, o, kendi başı ile öder.” “Eğer bir prens hata yaparsa, o (cezasını) kendi başı ile ödesin. Fakat onun evine ve çocuklarına dokunulmasın.”

Kaynak: Sedat Alp, age, 2002, s. 64.